

37. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA (OTDK)

EGER, 2025. 04. 23–25.

***„Szegény állandó színház, de óhajtunk
téged és de távol vagy mitőlünk.”***

**A marosvásárhelyi színházügy
és fennmaradt tervanyaga**

Szerző: Pakulár Sára

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Történelem és Filozófia Kar

A kulturális örökség kutatása és hasznosítása mesterszak, II. év

Témavezető: Dr. Pál Emese, egyetemi adjunktus

Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Történelem és Filozófia Kar

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
1. A marosvásárhelyi színházépítés ügye az 1880–90-es években	4
2. A színházépület tervpályázata	7
3. A marosvásárhelyi színház tervei	9
a. Előre (II. alternatív terv)	10
b. Aphrodité	13
c. „Blaha Lujza”	15
d. Bánk bán	17
e. Aranyember	20
f. Színpártoló	22
g. „MV”	24
h. Tavasz	26
i. „Piros négyzet”	29
j. Székely múzsa	31
4. Stilisztikai következtetések, analógiák	33
5. A tervpályázatot követő események rövid összegzése	35
Összegzés	38
Bibliográfia	39
Sajtóforrások	40
Képmelléklet	42

Bevezetés

A színházra a polgári létforma foglalataként is tekinthetünk, hiszen a dualizmus korában a közösségi kultúra és szórakozás legmagasabb fokát képezte. Magyar közegben sajátos viszonyokkal számolhatunk, melyek fokozták jelentőségét, mivel az intézménynek programszerűen – kevés látványos sikerrel – a magyarosodás ügyének előmozdításában is szerepet kellett vállalnia. Egy-egy színház megnyitása a városok életében nagyszabású társadalmi esemény volt, működését közfigyelem kísérte, így a színház a kiegyezés utáni magyar városi építészeti egyik legfontosabb középület-típusává lépett elő.¹

Székelyföldi viszonylatban Marosvásárhely kitűnt a térség városainak sorából mint a kultúra és a színházi élet lelkes támogatója, ez is bizonyítja, hogy a korban Erdély második kulturális központja volt Kolozsvár után. Nézőközönsége népes és művelt, közöttük találjuk a városban lakó arisztokratákat és nemeseket, az ítéltábla és a törvényszék tagjait, az iskolák tanárait és diákjait is. A 19. század elejétől a kolozsvári színház viszonylag rendszeresen tartott itt előadásokat, főként a nyári évad idején, de ugyanúgy a téli évadban is színvonalas társulatok szórakoztatták a színpártoló közönséget.²

Mindehhez méltóan, Marosvásárhely 19. századi történetét végigkísérte egy állandó színházépület létesítésének vágya, de 1946-ig, a Székely Színház megalakulásáig még csak állandó társulat sem volt a városban.³ A rendre alakuló egyesületek próbálkozásai, bár elszántságról tanúskodtak, kézzelfogható eredményt nem voltak képesek felmutatni, a polgárosodó város lakossága pedig egyre türelmetlenebbül fejezte ki színházépítési igényét. Az ügy végül 1900-ban jutott el jelentősebb mérföldkőhöz, amikor kiírták Marosvásárhely állandó színházának tervpályázatát. A tervpályázatra 20 pályamű érkezett be, melyeket a budapesti Magyar Mérnök- és Építész-Egylet bírált el. Ennek eredményeként nyerte el az I. díjat a *Székely múzsa* jeligés terv, mely Komor Marcell és Jakab Dezső első Marosvásárhelyre készített terve volt. A 20 pályamű közül 10 maradt fenn a Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatalának megőrzésében, melyek e dolgozat, illetve magiszteri dolgozatom alapját is képezik. Céloom a színházügy nagyvonalakban való ismertetése, valamint a színháztervek morfológiai és stilisztikai elemzése.

¹ SISA 2013, 474.

² PÁL 2003, 528–529.

³ MAROSI 2004, 30.

1. A marosvásárhelyi színházépítés ügye az 1880–90-es években

A színházügy alakulását, a dolgozat terjedelmi korlátai miatt, csupán a tervpályázatot megelőző két évtizedben mutatom be, külön fejezetben pedig rövid kitekintést teszek a tervpályázatot követő zavaros eseményekre. Teljes kutatásomban (amely magiszteri dolgozatomat képezi) a színházügy folyamatát az 1840–50-es évektől követem végig, amikortól már látványos színházépítési törekvésekről beszélhetünk. Kutatásomat elsősorban a korabeli sajtóanyagra alapoztam, mely viszonylag részletesen és rendszeresen közvetített az események alakulásáról.

Az említett időszak legjelentősebb mozzanata a *Színpártoló Egylet* megalakulása, melynek kiváltója a városban működő, Szilágyi Béla vezette színtársulat silány évadja volt. Szilágyi tisztességtelenül, hazugság révén szerezte meg a „*concessát*”, pénze nem volt, sem megfelelő díszlet- és jelmezkészlete, a színre vitt darabok minősége nem elégítette ki a közönség igényeit, színészeinek nem adott fizetést, ennek eredményeként botrányt botrány követett. A közönség mélységes felháborodását beadvány formájában vitte a főispán elé, hogy Szilágyit függesszék fel állásából. Bánffy Zoltán főispán értekezletet hívott össze a város értelmisége számára 1884. március 2-án, hogy a helyi színeszet előmozdításának módját megtárgyalják. Szentkereszti Zsigmond báró biztató beszédének hatására az értekezlet kimondta egy színügypártoló egyesület megalakulásának szükségességét, ugyanakkor az alapszabályok kidolgozására a főispán vezetése alatt működő bizottságot állítottak fel, melynek kötelessége volt azt egy hónap elteltével az értekezlet elé terjeszteni. A társaság elnöke Bánffy Zoltán ispán lett, alelnöke pedig báró Szentkereszti Zsigmond. Hivatalos neve mai helyesírás szerint Marosvásárhelyi Színpártoló Egylet, de további variációk váltakozva fordultak elő a korabeli sajtóban: színpártoló egyesület, színügypártoló egylet, színügypártoló egyesület. Ezen kívül időnként színügyi bizottságként (vagy bizottmányként) is utaltak a testületre.⁴

Ebben az időszakban már látványos intézkedések, gyűjtések, felhívások hosszú soráról számol be a sajtó, megszorodtak a színházalap javára felajánlott jótékony rendezvények is. 1885. január 17-én zártkörű vármegyebált rendeztek a nemzeti színházalap javára báró Bánffy Zoltánné gróf Teleki Eliz főispánné védnöksége alatt, a Transylvania dísztermében.⁵ A sajtó tanúsága szerint a rendezvény 600-700 forint bevételt szerzett a színházalap számára.⁶ Egy hónappal később

⁴ KUSZÁLIK 2013, 181–182.

⁵ Marosvidék, 1885, 15. évf. 2. sz. 9.

⁶ Uo. 4. sz. 16.

a színpártoló egyesület az ipartársulatok elnökeihez intézett felhívást. Az egyesület fő céljaként állandó magyar nemzeti színház építését és a magyar színügy támogatását határozták meg. A felhívás az ipartársulatok tagjait adakozásra buzdította –*„ki-kinek tehetsége szerint”*–, majd az aláírásukkal ellátott, csatolt aláírási ív mielőbbi visszaküldését kérte Szentkereszti úrhoz.⁷

Az egyesület egyre látványosabb eredményeket ért el, az anyagiak lassan, de biztosan gyűltek, és ezt a sajtó is büszkén hangoztatta: *„Városunkban a színpártoló egyesület egész lendületet adott a színügynek. Nemcsak az állandó színház alapjára teremtette meg igen rövid idő alatt a 25 ezer forintot, hanem amellett hathatósan közremunkált arra is, hogy a téli idény alatt körünkben működő színtársulatot, minden kitelhető segélyben részesítse. A közönség kényelmére és a színiközpont előnyére egészen új berendezést eszközölt az Apolló nagytermében, melyről már megelőző évben megemlékeztünk, elismerést nyilvánítottunk az intéző kezek irányában.”*⁸

A következő években ismét kifulladás a lelkesedés, az adakozó kedv csökkent, a régi gondokkal ismét szembe találta magát a színügyet támogató lakosság és a színpártoló egyesület. A színházépítés kérdése még mindig csak a levegőben lebegett, viszont 1889. október 25-én az 1890-es évi városi költségvetést előirányzó tervezetben szerepel a színház építése is, melyhez állami kölcsönt kívántak felvenni.⁹ A folyamatos pénzhiány mellett állandó problémát jelentett a színházépület elhelyezésének kérdése is, melynek tárgyalása szinte minden alkalommal vitát szült. 1889 novemberében a *Közérdek* című lap arról számol be, hogy a színházalap már megközelíti a 30 ezer forintot, de évek óta tanakodás tárgya, hogy hova építsék fel a színházat. A cikk írója, *„egy városi képviselő”* véleménye szerint a gr. Lázár-féle telek a legmegfelelőbb a célra, mely helyszín a kérdés tárgyalásában még többször felmerül a továbbiakban.¹⁰ 1890-ben ugyancsak a *Közérdekben* *„Hova építsük az állandó színházat?”* címmel megjelent cikk már igen részletbemenően tárgyalja az épület helyválasztásának feltételeit. Losonczi Dénes, a cikk írója, egyetlen telket tart alkalmasnak a színházépület számára, és pedig a piaci sétatér felső végét. A közvéleménynek hangot adva megállapítja, hogy állandó színház létesítésén csak akkor érdemes gondolkodni, ha a város már rendelkezik az építésre szánt százezer forintot felül még százezerrel az egyesület számára, annak érdekében, hogy azt színészek felfogadására fordíthassák. A szerző

⁷ Marosvidék, 1885, 15. évf. 9. sz. 35.

⁸ Uo. 44. sz. 191.

⁹ SEBESTYÉN 2021, 5.

¹⁰ Közérdek, 1889, 1. évf. 21. sz.

továbbá az új épület körüli vízelvezetésre is javaslatot tesz.¹¹ Ugyanezt a telket javasolja báró Szentkereszti Zsigmond is, azzal érvelve, hogy az a terület, amit az épület felölelne könnyen pótolható lesz a színház előtti tér befásításával, nem mellesleg az egylet ingyen juthatna hozzá a telekhez.¹²

1891-ben személyi változások következtek be a színpártoló egylet vezetőségében. Szentkereszti Zsigmond, a „*kir. tábla egyik kiváló és közbecsülésben álló bírója*”,¹³ Kolozsvárra távozott, mivel kinevezték a kolozsvári királyi törvényszék elnökének.¹⁴ Szeptember 6-án az egylet megtartotta rendkívüli közgyűlését, az elnöklő br. Bánffy Zoltán kifejtette, hogy ő csak névleges elnök volt, Szentkereszti alelnökként sokkal aktívabb tevékenységet folytatott: „*ő teremtetten meg a színpártoló egyletet, ő tett mindent ez egyletnél a mi szükséges és üdvös volt*”. Elfogadták tehát Szentkereszti lemondását, ugyanakkor az egylet örökös díszelnökévé választották. Az új alelnök Geréb Béla polgármester lett, az elnöki pozíció Bánffy főispáné maradt.¹⁵ Ugyanebben az évben, az eddig színházként funkcionáló Apolló-termet bezárták, annak tűzveszélyességére hivatkozva, mely a téli előadások ideiglenes megszűntét jelentette.¹⁶

Az 1892-es év ismét jelentősebb állomás az egylet tevékenységét illetően: megvásárolták a Nagy Ferenc-féle nyári színekört. A vásárt májusban kötötték meg, a következő évben kisebb átalakításokat végeztek az építményen, több további társulat játékát tekinthette itt meg Marosvásárhely színházba járó lakossága, 1896 júliusában a helyszínt eladták,¹⁷ hiszen ugyanezen év februárjában a városi közgyűlés kimondta, hogy elfogadják a színpártolók kérelmét és átengedik a kívánt telket az új épület számára, azzal a feltétellel, hogy a „*kellő mellékhelyiségekkel, étteremmel stb. felszerelve, mint vigadó is használható legyen*”.¹⁸ Mindezek ellenére a telek kérdése továbbra sem zárult le.

Az Apollóban zajló előadások megszűnte után a legközelebbi zárttéri előadás a Transylvania szálló dísztermében volt 1898 októberében.¹⁹ A Transylvania dísztermének átalakítását annak érdekében, hogy színielőadások befogadására alkalmassá váljon, már januárban

¹¹ Közérdek, 1890, 2. évf. 3. sz.

¹² KUSZÁLIK 2013, 196.

¹³ Közérdek, 1891, 3. évf. 35. sz.

¹⁴ Uo. 38. sz.

¹⁵ Közérdek, 1891, 3. évf. 38. sz.

¹⁶ Uo. 48. sz.

¹⁷ KUSZÁLIK 2013, 202.

¹⁸ Marosvidék, 1896, 16. évf. 9. sz. 61.

¹⁹ KUSZÁLIK 2013, 127.

tervbe vették: „Az a terv merült fel, hogyha tíz év alatt állandó színházunk nem épül (oh ! dehogy épül) hát a Transsylvánia nagy termét az épület tulajdonossá 15 méterrel meghosszabbíttatja és 5 méterrel megszélesbítetteti, sőt páholyokat is létesít, hogy az újonnan átalakított terem színelőadások tartására is alkalmas lehessen..”²⁰ A színügypártoló egyesület 1898. szeptember 25-én tartotta rendes évi közgyűlését, mely a már Kolozsvárra távozott Szentkereszti elnöklete alatt folyt. Az elhunyt Erzsébet királynéről való megemlékezés után tisztújítás ment végbe, ennek eredményeként Mikó Árpád főispán lett az egyesület új elnöke, dr. Bernády György országgyűlési képviselő alelnöke, Schönstein Gyula ügyvéd 1. titkára, Sebess Dénes ügyvéd, lapszerkesztő 2. titkára, illetve Csiszér Albert pénztárnoka.²¹

2. A színházépület tervpályázata

Míg a korábbi ábrándozások és ígérek eredmények nélkül maradtak, az újdonsült színpártoló egyesület a tettek mezejére lépett: 1899 januárjában felkérték Mikó Árpád főispánt, hogy az építendő színház terveit készíttesse el,²² ugyanez év őszén elhatározták, hogy az építési pályázatot közhírré teszik,²³ melynek eredményeként akár már a következő év tavaszán munkához láthatnak. Természetesen az ügy továbbra sem volt ilyen egyszerű, viszont az 1900-as esztendő első napjaiban Bernády György, mint az egyesület alelnöke, valóban kiírta a tervpályázatot a színház épületére, ezt a *Székely Lapok* január 15-én tette közzé.²⁴ Bernády a következőképpen fogalmazta meg a pályázat tárgyát: „A Marosvásárhelyi Színpártoló Egyesület a főtéren kávéházzal kapcsolatosan építendő színház építési terveinek elkészítésére pályázatot hirdet”. A hosszú évek során a marosvásárhelyiek már többször kifejezték igényüket egy olyan épületre, mely a színházi funkciók mellett kávéházként, bálteremként, étteremként is működhetne, ezzel hozzájárulva az épület fenntartásának költségeihez, illetve az emberek szórakozási lehetőségeinek kibővítéséhez: „A színházi épület kávéházat, éttermeket is fog tartalmazni, maga a nézőtér pedig bálteremnek is használható lesz és így az egykori már-már türhetlen monopolium is meg fog szűnni” – írja Bernády. Az épületet a sétater közepére tervezték el, mely sokakból ellenkezést váltott ki, de a szakértők felmérései alapján kimondták, hogy a hely 23 méter széles és teljesen alkalmas az épület

²⁰ Közérdek, 1898, 10. évf. 40. sz. 2.

²¹ Uo.

²² Közérdek, 1899, 11. évf. 2. sz. 2.

²³ Uo. 40. sz. 3.

²⁴ Székely Lapok, 1900, 40. évf. 8. sz. 1–2.

felállítására. A jeligével és a szerző nevét magában foglaló jeligés levéllel ellátott terveket 1900. március 31-ig nyújthatták be a pályázók. A pályaműveknek tartalmaznia kellett valamennyi emelet alaprajzát, keresztmetszeti és hosszmetzeti rajzokat és az épület három oldalának homlokzati rajzát (lépték 1:100), illetve egy általános költségvetés és műleírás csatolását is elvárták. A pályázatban csak hazai műépítésszek vehettek részt, az építési költségek maximális összegét (a berendezéssel együtt) 180 ezer koronában szabták meg (mely csekély összeget a pályázók mindegyike túllépte). Kinyilvánították, hogy a pályaművek elbírálása a színpártoló egyesület által kijelölt bizottság feladata lesz, illetve, hogy a díjazott pályaművek az egyesület tulajdonai maradnak. Továbbá úgy határoztak, hogy a díjazásban nem részesült tervek jeligés levelét felbontatlanul hagyják, és a benyújtáskor kapott elismervény mellett a szerzőknek visszaszolgáltatják azt.²⁵

A pályaművek benyújtásának határidejéig (1900. március 31.) a sajtó tanúsága szerint 16 terv érkezett be.²⁶ Májusban már 26 tervről tesznek említést,²⁷ azonban ez a szám még többször változik a különböző cikkekben. Ezt követően nem születik rögtön bírálat, 1900 szeptemberében a színpártoló egyesület a budapesti Magyar Mérnök- és Építészegylethez fordult, hogy a döntést e testületre bízza. A testület még ebben a hónapban elfogadta a felkérést, és egy öttagú bírálóbizottságot választott meg, a következő tagokkal: Gerster Kálmán, Hoepfner Guido, Huszka József, Lechner Ödön és Palóczy Antal. Az ügy azonban tovább húzódott, mivel a vásárhelyiek hiányosan küldték el a terveket, a bizottsághoz még hosszú ideig nem jutott el a pályázat programja, illetve a helyszínrajz, működését csak 1901 őszén tudta megkezdeni, végül döntését november 15-én hozta meg.²⁸ Szintén 1901-ben jött létre az erdélyi színi kerület, melynek eszméje már a korábbi években is megfogalmazódott, és melynek központjául Marosvásárhelyt jelölte ki az országos színészegyesület elnöke.²⁹

A tervpályázat kiírása és a beérkezett pályaművek elbírálásának ideje között a sajtóban több alkalommal is feltűnnek az egyesületet bíráló kommentárok: *„Színügypártoló egyesületnek neveztetik valami, a mi városunkban, mint az u. n. sétatér kopasz fái, vegetál. Tagjai ugyszólván nincsenek, s ha vannak is az ismeretlenség ködös légkörében uszkálnak.”*³⁰ Ugyanebben a cikkben hírt adnak az egyesület közgyűléséről, melyen jelen volt báró Szentkereszti Zsigmond alapító és

²⁵ Székely Lapok, 1900, 40. évf. 8. sz. 1–2.

²⁶ Uo. 51. sz. 3.

²⁷ Uo. 78. sz. 2.

²⁸ 20 darab pályatervet bírálnak el, tehát ezt kell végleges számnak tekintenünk.

²⁹ Székely Lapok, 1901, 41. évf. 23. sz. 5.

³⁰ Székely Lapok, 1901, 41. évf. 38. sz. 2.

tiszteletbeli elnök is. A gyűlés keretében Bernády György lemondott alelnöki posztjáról, ugyanígy Schönstein Gyula titkár és pénztárnok is megvált állásától.

A budapesti bizottság részletesen elemezte a terveket a *Magyar Mérnök- És Építész-Egylet Heti Értesítőjében* megjelent beszámolójában, kiemelve előnyeiket és hátrányaikat egyaránt. Az első helyet a *Székely múzsa* jeligés tervnek ítélték, második díjban a *Piros négyzet* jelige részesült, továbbá megvételre ajánlották a *Talpra magyar, Turul és Odavaló* jeligés műveket.³¹ A nyertes pályamű Komor Marcell és Jakab Dezső építészpáros munkája volt, akik ekkor terveztek első alkalommal Marosvásárhelyre, a második díjat Sebestyén Artúr kapta. Mivel a pályázat leírása szerint a díjazatlan tervek jeligés levelét felbontatlanul hagyták, a többi pályamű szerzőjének kérdése nyitott maradt. Az elbírálást követően a terveket közszemlére tették, először Budapesten, „a Mérnök-Egylet helyiségében”,³² majd 1902 januárjában, a *Székely Lapok*ban arról számolnak be, hogy a tervek „a Casinó kis olvasó termében megtekinthetők”.³³

3. A marosvásárhelyi színház tervei

A Magyar Mérnök és Építész-Egylet 20 darab tervet bírált el az 1901. november 15-ére keltezett jelentésében. Ennek pontosan a fele, tehát 10 darab terv maradt fenn (hiányosan vagy teljes egészében) a Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatalának megőrzésében, ezek a következő jeligékkel megjelölt tervek: *Előre*, *Aphrodité*, „Nemzeti zászlóra írt Blaha Lujza név”, *Bánk bán*, *Aranyember*, *Színpártoló*, „Összefont M és V”, *Tavaszi*, „*Piros négyzet*”, valamint *Székely múzsa*. Az elveszett tervek jeligéi a következők: *A*, *Talpra Magyar*, *Székelyföld*, *E. M. K. E.*, *Erdély az otthonom*, „*Mérnöki piros-fehér tárcsa*”, *Maros*, *Turul*, *Maros és Odavaló*.³⁴ A következőkben a fennmaradt terveket egyenként fogom elemezni, elsőként a pályázati program követelményeinek és az elbírálás eredményeinek szempontjából, majd megvizsgálom a különböző funkciójú terek megjelenését a terveken, végül kísérletet teszek a morfológiai és stilisztikai szempontból való elemzésre.

Az egylet jelentésében megtaláljuk összefoglalva az elbírálás elsődleges szempontjait: „A bizottság bírálatában a pályázati föltételek határozottan megszabott követelményeinek szemmel tartásával első sorban a közönség biztosságára (könnyű menekülés, tűzbiztosság) és

³¹ Magyar Mérnök- És Építész-Egylet Heti Értesítője, 1901, 20. évf. 1–40. sz. 367–369.

³² Székelység, 1901, 4. évf. 124. sz. 2.

³³ Székely Lapok, 1902, 42. évf. 7. sz. 2.

³⁴ Azokat a jeligéket tettem idézőjelbe, melyek rajzolt szimbólumok. Két Maros jeligéjű pályaművet sorolnak fel.

kényelmére szolgáló elrendezést tekintette főkövetelménynek a pályatervek megítélésében. Másodsorban volt tekintettel a bizottság a megállapított építő összeg lehető megközelítésére, melynek csekélysége miatt a program követelményei egyáltalán nem tarthatók meg, amint hogy az összes pályázók nagyban túl is lépték a megengedett összeget.”³⁵

A terveket a bizottság beszámolójában felállított sorrendben elemzem.

a. Előre (II. alternatív terv)

Bár a pályázati programban megkövetelt kávéház feltűnik a terven, az egyet bizottsága eltekint a pályamű részletes tárgyalásától, mivel az „*programmellenesen meg van fordítva*”, tehát a kávéház és a színházi tér között nincsen megfelelő átjárhatóság, hiszen az előbbiből nem a nézőtérre érkezik az ember, hanem a színpad mögé. Az egyet jegyzéke szerint a pályázó hat alaprajzot, három homlokzati rajzot, két metszetet és egy műleírást küldött be a tervpályázatra, ebből fennmaradt hat alaprajz, két homlokzati rajz és egy metszet. Programellenessége ellenére én mégis megkísérlem a pályamű leírását és morfológiai elemzését annak művészi kidolgozottsága és igényessége miatt.

Alaprajza egy szabályos téglalapformához közelít, mely egy kisebb, a két épületrész között merőlegesen elhelyezett téglalapudvar által van megtörve, és melyhez a színház bejáratánál félköríves lépcsősor csatlakozik. A pince alaprajzán felvázolva találjuk a vendéglői konyha terét, ehhez egyik oldalról kis előtér, másik oldalról tálaló csatlakozik. A már említett téglalapformájú udvarból egy másik konyhába jutunk, melyet kamra és a felügyelő lakása fog közre. A kamra mellett a kazánház kapott helyet, melyet szén- és faraktár követ, a színpad alatti tér pedig süllyesztőként van feltüntetve. Mivel a színházi teret programellenesen fordítva ábrázolták, ezáltal ellehetetlenítve az átjárhatóságot a két épületrész között, ezért kénytelen vagyok külön bemutatni azokat.

Az ellipszis alaprajzú előcsarnokba (*vestibule*) félköríves lépcsősor vezet **(1. kép)**, melyet pénztár, illetve rendőri vagy tűzoltói őrszobaként megjelölt kis tér fog közre, a két utóbbi mellett az első emeletre, valamint a karzatra vezető lépcsők kaptak helyet. Az előtérből továbbá a félemeletre lehet feljutni a két oldalt elhelyezett, ellentétes irányban induló lépcsősoron, egyenesen haladva pedig a színházi térbe jutunk. A patkóformájú, 196 ülőhelyet magában foglaló nézőtér ívéhez két, megközelítőleg háromszög alaprajzú ruhatár (*garderobe*) csatlakozik, két oldalán megszámozva sorakoznak a páholyfülkék. A színpadot zenekari árok előzi meg, baloldalán

³⁵ Magyar Mérnök- És Építész-Egyet Heti Értesítője, 1901, 20. évf. 1–40. sz. 367.

keskeny, férfiöltözőként megjelölt tér található, mögötte pedig kisebb méretű hátsó színpad tűnik fel. Baloldalon öltöző, jobb oldalon előcsarnok, ezt követően az udvar töri meg a teret. A kávéházat megelőzően konyhát, teher-, illetve ételliftet, illetve szolgálati lépcsőt találunk. A kávéház terét három részre osztották, ezek közül a középső a tulajdonképpeni kávéház, baloldalon biliárdozót, jobb oldalon kártyázót jelöltek meg.

A félemeleten a kávéház és a kártyázó tere felett vendéglő (nagyerem és kisterem) kapott helyet, a színházi tér felé haladva ezt követően előtér, a földszinten is megtalálható lift és lépcső, mellékhelyiségek női ruhatárral egyben, a hátsó színpad két oldalán öltözők, a színpad mellett pedig kellékek tára jelenik meg. A földszinten és a félemeleten összesen 24 páholyt jelöltek, melyek négy üléssel számolva, 96 ülőhellyel rendelkeznek, továbbá 78 erkélyülést jegyeztek fel. Az első emeleten, a földszinti kávéház és a félemeleti vendéglő tere felett már a tetőzet vonalait ábrázolták. Az udvart megelőzően előtér, ennek két oldalán pedig lépcsőház, valamint vendéglői mellékhelyiségek (csigalépcső, tálaló, toilette) található. Tovább haladva, szintén az udvar két oldalán egy-egy öltöző húzódik, melyek festőtermet fognak közre. A színpad következik, baloldalon raktárral, átellenben pedig közös öltözővel. A nézőtér vázlatán 298 ülőhelyet és 200–300 állóhelyet jelöltek meg. Ahogyan a földszinten, itt is háromszögű ruhatárak (*garderobe*) csatlakoznak a patkóformájú térhez. Találunk egy ellipszis alaprajzú cukrászdát, melybe két oldalról egy-egy előtér vezet a lépcsők felől, illetve innen egy félköríves *loggia*ként feltüntetett térre juthatunk ki, ez azonban nem valódi loggia, a főhomlokzat zárt kialakítású és félköríves vonalat követ, akárcsak a főbejárat lépcsője. A keresztmetszet rajzából a lépcsőház díszes fémkorlátja, a karzat timpanonnal lezárt ajtókerete, a belső falakat díszítő volutás fejezetű pilaszterek, figurális díszek (talán falfestmények) tűnnek ki.

A két homlokzati rajzot különleges formájú keretbe helyezte a tervező. A főhomlokzati rajz (**2. kép**) háttere fekete, keretének hossza egyenes, alul két sarka kissé kiugrik, itt egy-egy legyezőre emlékeztető díszítőmotívumot találunk. Felső részén két kisebb és középen egy szélesebb karéjban végződik, a két kisebb karéj fehér sávokkal díszített, a középső karéj két szélén csúcsosan kiugrik a félköríves vonalból, itt két koncentrikus kör alatt, azokra merőlegesen két keskeny félkört találunk. A legfelső félkörívben elhelyezett felirat rajzolt szalagon kapott helyet: „Színház Pályázat. Jelige: „Előre” (II.). Deák Ferencz utca felőli homlokzat.” Az épületet a rajzon két oldalról fák fogják közre. A főhomlokzat öt tengelyre és – az attikával együtt – három szintre osztható. A középső három tengely követi a lépcsősor félkörívét, ezáltal rizalitszerűen

kiugrik a homlokzat felületéből. A homlokzat egésze kváderburkolattal fedett. Lábazata sima, melybe belenyúlnak az első szint két szélső tengelyében elhelyezett egyeneszáródású, horizontálisan kettéosztott ablakok, melyek hangsúlyos, volutás zárókővel vannak ellátva. Az ablakok két oldalán egy-egy timpanonos lezárású vakablak található. A félköríves lépcsősor három külön bejáráshoz vezet. A bejáratozatot négy darab, fekvő oroszlánszobros, alacsony kőposztamens határolja el egymástól. A bejáratozat egyeneszáródású nyílásai felett ismét volutás zárókővet találunk, a szint lezárását pedig hangsúlyos övpárkány képezi.

A második szint két szélső tengelyében elhelyezett ablak félkörívesen zárul, s akárcsak az alsók, vízszintesen kettéosztottak. Ezeket függőlegesen körülbelül középvonalukig húzódó, csavart oszlopszerű díszítéssel ellátott lizénák határolják, alsó részükön akantuszleveles végződéssel. A középső három tengely egyeneszáródású ablakai függőlegesen háromosztatúak, íón oszlopokkal elválasztva, felső oromzati részük áttört, középen körkörös forma, indás végződéssel kialakítva. Az ablakok között szalagos motívummal díszített pilaszterek húzódnak, felettük felfelé szélesedő zárókő. A profilozott koronázópárkány alatt szintén szalagdíszes párkány fut végig, itt találjuk a csavart oszlopszerű lizénák címerpajzsok formáját utánzó fejezeti részét is, valamint a két szélső tengelyben egy-egy horizontálisan elnyúló, keskeny ablakot is. Az attika balusztrádós mellvéd által összekapcsolt kiugró elemekből áll. A két szélső tengelyt közrefogókon (két-két darab) timpanon alatt függőlegesen húzódó szalagok, illetve volutás felső lezárás látható, a középső tengelyek félkörívét követő elemeken (négy darab) pedig koszorúmotívum tűnik fel, lezárásuk egy-egy lantot megformáló ornamentika. Az épület kontytetővel ellátott, a középső épületrészt hagymakupola fedi, kétoldalt volutás dísszel, alsó részén galambbal, csúcsán pedig egy urnán álló, tógát viselő és babérkoszorút magasra emelő női szoboralakkal. A tetőzet gerincén áttört fémkorlát húzódik.

A kávéház felőli homlokzati rajz (**3. kép**) háttére élénk narancssárga, a tervező itt is fákkal vette körül az épület rajzát. A rajz kerete ebben az esetben is különleges formát kapott. A homlokzatot öt tengely és – az attikát beleszámítva – három szint képezi. Szintén kváderburkolattal találkozunk. Az első szintet a két-két szélső tengelyben egyeneszáródású ablakok fogják át, egészen a lábazatig. A széleken, illetve a tengelyek között ugyanúgy timpanonnal lezárt vakablakokat találunk, bennük lelógó lámpatest, a két szélső ablak felett volutás zárókő. A középső tengelyben elhelyezett, vízszintesen kettéosztott bejárat portikuszszerű kialakítást kapott, két oszlop által alátámasztott timpanonos oromzattal, csúcsán urnadísszel, felette szintén két vékony

oszloppal. A bejárat felett két oldalt egy-egy volutás, növényi dísszel ellátott faragvány tűnik fel, mely elhatárolja a három részre osztott feliratot: „SZÍNHÁZ. KÁVÉHÁZ. VENDÉGLŐ.” A hangsúlyosan profilozott övpárkány felett húzódó második szinten a két szélső tengely ablakai függőlegesen és vízszintesen is kétszattúak, félköríves lezárással, a félkörívben áttört körforma díszeleg. Az ablakokat ugyanolyan csavart oszlopszerű díszítőelemekkel ellátott lizénák fogják közre, mint a főhomlokzaton. A középső három tengely ablakai szintén félkörívesek, vízszintesen egyetlen osztóléccel, maszkos zárókövel. Az attikaszint alatt dekoratív fríz húzódik, öt darab keskeny, fekvő téglalap alakú ablakkal áttörve. Az attika balusztrádos mellvédével közelít a főhomlokzat attikájának megoldásához, középen ismét feltűnik a lantmotívum. A tető kontyolt, a két szélső tengely pavilonszerűen kiugró részét sátoztető fedi. A tetőgerincet itt is áttört fémkorlát díszíti, körformában S betűk sorakoznak rajta.

A főhomlokzat plasztikus kváderburkolata, a félköríves rizalit, a timpanonos vakablakok, a volutás zárókövek, a hangsúlyos hagymakupola mind a neobarokk stílusvilágába helyezik a pályatervet. Hátsó homlokzatának megoldásai ugyanezt a kialakításmódot tükrözik, portikuszszerű bejárata, a rendkívül erőteljes koronázópárkány alatt húzódó, növényi ornamentikával gazdagon díszített fríz, az attika balusztrádja és kiugró posztamenseinek csúcsdíszei (urna, gömb, lant) mindezt alátámasztják.

b. Aphrodité

A pályázatra egy alaprajz, két homlokzati rajz, egy metszet, egy műleírás és költségvetés érkezett be *Aphrodité* jelige alatt, ebből fennmaradt két homlokzati rajza és egyetlen metszete. A kávéház és a színházi tér a program követelményei szerint kapcsolódik egymáshoz. Az elbírálásban csupán a pályamű hátrányait emelték ki: nézőterét kicsinek találták, az ülőhelyek nem férnek el benne, szűkek az előterei, nincsen egy tágasabb előcsarnok, amely kényelmesen a színházi folyosókra vezetne. Kiemelték továbbá, hogy a lépcsők pihenői szűkek, illetve elhelyezésük sem megfelelő, ugyanígy a közlekedés megoldása is rossz, mind a földszinten, mind az első emeleten. Rosszul alkalmazott „*csoport-closetteivel*” folytatják az elbírálást, a színészek folyosója csak 80 cm széles. Ebben a pályaműben is felfedeztek egy programellenes megoldást: a pince a kávéház alatt kapott helyet, ugyanakkor az épület meghaladja a megengedett szélességet. Nemcsak az alaprajzi kialakítással voltak ilyen kritikusak, belső és külső kiképzését még annál is gyengébbnek találták.

A pályamű valóban nem a leglátványosabb a fennmaradt színháztervek sorában. Mivel alaprajza nem maradt fenn, a pályaterv morfológiai elemzése kissé nehézkes, térelosztásáról az elbírálásból és metszetrajzából értesülhetünk. A hosszmetset (4. kép) viszonylag vázlatos, de kitűnik belőle, hogy a belső a pályázatra beérkezett többi színháztervhez hasonló kialakítást kapott: baloldalon feltehetően a kávéházat látjuk (mind a földszinten, mind az emeleten), melynek ábrázolása kevésbé részletes, csupán az ablakok gazdagon hullámzó függőnyeit, valamint vázlatos lambériát láthatunk. Az átjáróhelyiség a földszinten egyenesen a nézőtérre vezet, a két emelet páholyai pedig a lépcsőházon keresztül közelíthetők meg. Részletes ábrázolásmóddal itt sem találkozunk, a belső díszeket csak nagyvonalakban tüntetik fel. A színpad mögött talán hátsószínpad jelenik meg, zsinórpadrólása pedig kellően magas.

A kváderes főhomlokzat (5. kép) viszonylag egyszerű, két szintre és hét tengelyre tagolható. Félkörívben kiugró középrizalittal találkozunk, mely a középső három tengelyt foglalja magába. A szélső tengelyeket kívülről egy-egy vaskos óriáspilaszter határolja. Az első szint két szélső ablaka kosáriréses lezárást kapott, felső keretük az ablakok ívét követi, gömbdíszek sorakoznak benne, középen egy-egy hangsúlyos zárókő által megszakítva. A középrizalit két oldalán kiugró faltükröbe helyezve egy-egy kisebb körablakot találunk, melyeket felülről szintén zárókő határol. Az első szinten a rizalit tengelyeiben három kétszárnyas üvegajtó szolgál bejáratként, felső részük ívesen zárul, gömbformák és zárókő díszíti. A második szint egyeneszáródású szélső ablakait két-két féloszlop fogja közre, az említett körablakok felett pedig talapzaton táncoló szoboralakok tűnnek fel. A rizalit felső szintjén ugyancsak egyeneszáródású ablakok kaptak helyet, köztük pilaszterek, felettük és alattuk burjánzó növényi ornamentikával kiképzett faragványok láthatók. A rizalit két oldalán erőteljes óriáspillérek, melynek csúcsain gúlaformán földgömbszerű dísz található, mögötte kupola, szintén csúcsdísszel ellátva: karját felemelő tógás női alak áll egy gömbön. A főhomlokzat rajzának két oldalán szokatlan módon, kettéválasztva találjuk a hátsó homlokzat háromszintes képét, középen monumentális, félköríves bejárat, egyeneszáródású ablakokkal, köztük pilaszterekkel, a szélső tengelyek bejáratainak timpanonos lezárásával. Az oldalhomlokzat rajzán (6. kép) szintén találunk egy-egy tengelyt és két szintet átfogó, a bejáratokat megjelölő rizalitokat, timpanonos és lépcsős lezárással, utóbbiakon szoboralakok állnak. Hangsúlyos zárókövek, óriáspilaszterek, faragványokkal díszített ablakkeretek, körablakok, faltükrök figyelhetők meg. Kissé furesza hatást kelt a homlokzat közepén kiugró védőtető.

A pályamű a neobarokk stílusvilágához közelít leginkább. Ezt a főhomlokzat számos eleme alátámasztja: központi kupolája, félköríves középrizalitja, kosáríves nyílásai, a stukkódíszek részletei, illetve az óriáspillérek és pilaszterek. Ugyanígy oldalhomlokzatának formái is egyértelműen a neobarokk stílusába sorolják a pályaművet: ismét kosáríves és félköríves ablakok váltakozásával találkozunk, továbbá a nyíláskeretezések stukkóinak gazdagsága, a szoborposztamensek íves és tört formája, a korinthuszi féloszlopok jelenléte tekinthető árulkodó jelnek.

c. „Blaha Lujza”

Az elbírálásban felsorolt négy alaprajz, egy helyzetrajz, két homlokzatrajz és egy metszetrajz mind fennmaradt, egyedüli kivétel a műleírás. A bizottság a pályamű egyetlen pozitívumaként a földszinti bejáratok pazar kényelmességét emeli ki, ellenben a ruhatárak szűkösek. Hibás lépcsőt állapítanak meg a karzat esetében, többnyire a helyiségek kis méretét kritizálják, így a színpad, a mellékhelyiségek keskenységét, az öltözők és az udvar méreteit sem tartják megfelelőnek. A kávéház mellékhelyiségeinek elhelyezése sem célszerű, továbbá az általános összhangot hiányolják a különböző helyiségek arányaiban. A földszinti terek elosztása valóban elég töredezett, emiatt egyenként nagyon szűkössé válnak, ami tűzbiztonsági szempontból igencsak megkérdőjelezhető, ezen a tényen valamelyest a bejáratok jól átgondolt elosztása enyhít. Az épület homlokzati kialakításával sincs megelégedve a bizottság, amely *„gyöngye és színháznak kifejezéstelen”*.

Az alaprajz szabályos, nyújtott téglalapformát ír le, kis négyzetes udvarral a két épületrész között. Az alapozási rajzon kisebb tereket találunk: lejárót, kamrát, úgynevezett előkészítőt, két pincehelyiséget, konyhát, megjelölték továbbá a zenekari árkot, mely a színpad előtt kapott helyet, ennek két oldalán egy-egy fűtőház tűnik fel, végül pedig egy szénkamra. A földszinten **(7. kép)** oszlopokkal tagolt kávéházi térből kisebb konyha, két kisebb szoba, valamint az udvarátjáró nyílik. Az alaprajzzal megegyező irányban kialakított téglalapformájú előcsarnok két oldalán lépcsősorral, valamint egy-egy pénztári helyiséggel találkozunk. Átlépve a középfolyosóval ellátott nézőtérbe, annak ívéhez csatlakozik egy-egy háromszög alaprajzú ruhatár, mellettük az oldalhomlokzatokon elhelyezett két bejárat. A színpad mögötti térben előtér, illetve öltözők kaptak helyet. Az első emeletre közvetlenül a kávéház fölé játéktérmet terveztek, ebből a pincér szobája, illetve egy kisebb játékszoba is nyílik. A kétoldalról érkező lépcsősorok a földszintivel azonos

előtérbe vezetnek, a páholyt két ruhatár előzi meg. Ülőhelyeket csupán a színpaddal szemben tűntettek föl. A színpad mögött iroda, könyvraktár, próbaterem szerepel. A második emeleten a kávéház és játékterem fölötti térhez nem társítottak funkciót. Raktárhelyiséggel találkozunk, ismét két ruhatárral, az előtérből a karzat állóhelyeinek fenntartott részre érkezünk, majd ezt követik a karzat ívesen elhelyezett ülőhelyei. A színpad mellett felső körüljárót jelöltek meg, mögötte újból két raktárhelyiség. A hosszmetset rajza viszonylag vázlatos, néhány részletet ábrázol a belső terekből, melyekből a nézőtér florális díszű párkányai, mellvédjei, dekoratív drapériák vehetőek ki, a lépcsőház és előcsarnok tereiben pilaszterek, boltívek tűnnek fel, a kávéház terében akantuszleveles fejezettel ellátott oszlop, a játékteremben pedig biliárdasztal.

A főhomlokzat terve (**8. kép**) monumentális hatást kelt tizenegy tengelyével, melyhez két szint (földszint, első emelet) párosul. Az első szint kváderburkolattal ellátott, a második szint egészére sávozott vakolatot terveztek. A két szélső rizalit toronyszerű kialakítást kapott, hangsúlyos, sima lábazattal, az első szinten kis egyeneszáródású ablakokkal, melyeket felülről egyenes, profilozott szemöldökpárkány zár le. A bejárat három félköríves nyílását három-három timpanonos ablak fogja közre, melyek oromzatában kagylószerű motívum figyelhető meg. Az ablakok könyöklője mindkét oldalon folyamatosan fut végig a szélső tengelyek lábazati részétől egészen a bejárat rizalitjáig, az ugyanígy felettük húzódó övpárkányt futókutya ornamentika díszíti. A bejárat három nyílása vízszintesen kettéosztott, félkörívükben zárókövel. A nyílásokat négy darab oszlop határolja, felettük klasszikus fríz tűnik fel, triglifek és metopék váltakozásával. A második szint két legszélső tengelyében egy-egy üres félköríves szoborfülkét találunk, íves részükben ismét kagylómotívum, felülről zárókö által határolva, két oldalukon egy-egy korinthuszi fejezettel képzett pilaszterrel. A bejárat tengelyei felé haladva, a két oldalon elhelyezett három-három vízszintesen és függőlegesen is kettéosztott, egyeneszáródású ablak nyílása szintén egyenes szemöldökpárkánnyal van ellátva. Alattuk vízszintesen fekvő téglalapforma nyílások tűnnek fel, felülről a homlokzat egészen áthaladó osztópárkány által lezárva. A középső három ablak ötosztatú, melyeket, ahogy az első szinten is láttuk, féloszlopok határolnak, felettük pedig medaillonban büsztöket találunk. Az oszlopszékek között ismét téglalap alakú nyílások jelennek meg. A középrizalitet egy hangsúlyos háromszögoromzat zárja, benne félkörív alatt a bejárat nyílásainak formáját idéző három nyílás, illetve két szélen büsztökben végződő balusztrádmellvéd, mely a nyílások vonalánál megáll. Felettük „SZÍNHÁZ” felirat, az oromzat csúcsát oroszlanmaszk díszíti. Az oldalrizalitok toronysisakja volutás és növényi ornamentikás csúcsdíszen végződik, a

tető alsó részéhez pedig oroszlánfejekben végződő, a középrizalit kialakításában már említett, balusztrádos mellvéd csatlakozik. Ezek vonalától a középső háromszögoromzat balusztrádjáig girlandos fríz fut végig. A tetőzet kialakítása komplex, egy teknőboltozatszerű elemen egy mellvédet és két vaskos lanternát találunk. A középen lévő áttört, légies kupolára lírát tartó nőalak került.

A pályamű kávéház felőli homlokzatraja **(9. kép)** ugyancsak kétszintes, de immár öttengelyes. A főhomlokzaton látott számos forma, díszítőelem itt is szerepet kap. Az első szint ebben az esetben is kváderburkolattal ellátott, míg a második vakolatsávós. Az első szint két szélső tengelyének ablakai belenyúlnek a lábázatba, megtörve annak vonalát. Az egyetlen vízszintes osztóval ellátott, félköríves ablaknyílást hangsúlyos szemöldökpárkány zárja le. A középső tengelyek három nyílása közül a szélsők kisebbek, ezeket egy – pillérek által megtört – osztóléc köti össze, íves lezárásukban díszes zárókő jelenik meg. Hangsúlyos övpárkány felett középen, a már látott három kisméretű téglalap alakú nyílás tűnik fel, majd ismét profilozott párkány következik, melyet a két szélső tengelyben az ablakok könyöklőjét alátámasztó maszkos gyámkő tör meg. A szélső ablakok korinthuszi fejezetes pilaszterek által határoltak. Szemöldökpárkányuk felett félköríves oromzatban kagylóforma, az ívben zárókő. A középső három ablak egyszerű szemöldökpárkánnyal van lezárva. A szélső tengelyek (melyek rizalitkialakítást kaptak) fogsoros párkánya felett toronysisak, ismét volutás csúcscsúszel és oroszlánmaszkos balusztráddal. A középső tengelyeket újból háromszögoromzat zárja le, csúcsában maszkos dísz, félkörívben törpeoszlopok által elválasztott íves nyílások, ezek alatt pedig „BEM KÁVÉHÁZ” felirat. A timpanon mögött manzárdtető látható.

A pályamű homlokzatrajzairól egyfajta franciás neoreneszánsz formavilág köszön vissza. Az olasz reneszánsz szigorúsága kissé megbomlik, a homlokzatokat mozgalmasság jellemzi, a francia reneszánsz kastélyépítészeti eszünkbe juttató „tornyoskái”, pavilonszerű, kiugró tetőszerkezetei, a tető légies csúcscsúszel és azok íves, változatos formája által.

d. Bánk bán

A pályaműnek fennmaradt az egylet jegyzékében szereplő mindhárom alaprajza, mindhárom homlokzati rajza és metszetrajza (kivételt képez ebben az esetben is a műleírás). A bizottság első megjegyzése a tervek vonatkozásán, hogy a két oldalon alkalmazott kocsiföljárók átlépik a telek határvonalait. Előny a tágas udvar és előcsarnok, viszont kifogásolták a lépcsőknek azon

tulajdonságát, hogy nem zárhatók el a nézőktől. A földszinti ruhatár alkalmatlan helyet kapott. Bár a nézőtér elég nagy, kiemelik, hogy „hideg és az utca zajától nem mentes”. A proscéniumnyílást (előszínpad), a 15 méter széles színpadhoz képest túl szélesnek nyilvánítják, kritizálják az emeletre vezető lépcsőt, mely az udvarról indul. A mellékhelyiségek elégtelenek és szintén a külső lépcsőházból nyílnak. Az elbírálás utolsó mondata a terv architektúrájára tesz megjegyzést, mely „nem színházjellegű és következetlen”.

A pályamű alaprajzi elrendezésének magja téglalapforma, széles „T” alakú udvarához két oldalról egy-egy pilléreken és oszlopokon álló, szintén téglalap alaprajzú, boltíves átjáró csatlakozik, melyek első emeleti erkélyeket támasztanak alá. Egyedüli pincehelyiségként egy konyha tűnik fel, amely a nézőteret megelőző földszinti előcsarnok, illetve lépcsőházak alatt kapott helyet. A földszinten (**10. kép**) megtaláljuk a két oszloppal tagolt kávéház terét, melyből kisebb konyha nyílik, majd a már említett átjáróudvar következik, ebből közelíthetők meg a mellékhelyiségek, illetve két szoba. Az udvaron áthaladva az előcsarnokba jutunk, kétoldalán a páholy és karzat lépcsőivel, szűk pénztárral, és a lépcső mellett furcsán elhelyezett ruhatárral. A nézőtér rajzát kettéosztva egymás mellett ábrázolták a földszinti és emeleti ülések megoldását. A nézőtérből két-két oldalkijárat közelíthető meg. A színpad előtt a zenekar helyét, sűgöt, mellette egy-egy félemeleti öltözőt jelöltek meg. A hátsó színpadot egy szertár és egy bútortár fogja közre. Az első emeleten, a kávéház felett *felső nagytermet* találunk, melyből két erkély nyílik a főhomlokzat két szélén. Konyha, szobák, két oldalerkély, majd a karzat álló- és ülőhelyei következnek. Ismét két öltöző, a színpad mögötti terek pedig – két szélén – a kardalnokok öltözőjeként, középen pedig próbateremként van feltüntetve. Második emelet csupán a színpad fölött húzódik, itt találjuk a zsinórpádlást, újabb öltözőket, valamint három szobát. A keresztmetszet rajza a színpad terét mutatja, kiemelhetjük annak kosáríves záródását, tojássoros keretezését, az erkélymellvédek volutás keresztmetszetét, valamint a színpad körül feltűnő gazdag növényi ornamentikát, melynek technikája nem beazonosítható (festés, akár stukkó is lehet). A színpad további fiktív díszletelemeket tartalmaz. A pályamű hosszmeteszete részletgazdagon kidolgozott. A kávéház földszinti és emeleti tereiben növényi ornamentikával és figuratív jelenetekkel díszített falburkolatokat, dekoratív függönyöket, vájatolt oszlopokat és pilasztereket, tojássoros párkányt és triglif-metopé váltakozásával díszített frízt figyelhetünk meg. A földszinten nagyméretű félköríves ablakok, míg az emeleten kétosztatú, egyeneszáródású ablakok kaptak helyet. Említésre méltó továbbá a lépcsőház díszítése burjánzó növényi motívumaival, melyek a

korlát megformálásában, illetve a falakon köszönnek vissza. Ugyanígy a nézőtér is gazdag kiképzést kapott, a növényi dísz a boltíveken és karzatmellvédeken a leghangsúlyosabb.

A főhomlokzat rajza (**11. kép**) rendkívül igényes, a szerző fiktív, többemeletes épületek közé helyezi a tervezett színházépületet, a térben elegáns alakokat is ábrázol, sőt a hatalmas földszinti ablakokon át a kávéház nyüzsgő terébe is bepillantunk. Az attikán kívül két szintet különböztethetünk meg, mindkét szinten öt tengellyel. Az első szint – közel az egész szint magasságát átfogó – félköríves nyílásokat sorakoztat fel, két szélső tengelye rizalitszerűen ugrik ki és rusztikázott kváderburkolattal van ellátva, melynek egyes kövei követik a nyílás vonalait, felső ívét. Az ív közepén maszkos zárókő jelenik meg. A középső tengelyben kétszárnyas ajtó szolgál bejáratként, a kétoldalán helyet kapó nyílások közötti falfelület és a pilaszterek felülete burjánzó növényi és állatfigurás (madarak) díszítéssel van kitöltve. Szintén a bejárat kétoldalán található ívháromszögekben egy-egy medaillonban, profilból ábrázolt női (bal) és férfifej (jobb) található. A hangsúlyos övpárkányt tojássor, s felette futókutyamotívum díszíti. A felső szint középső három tengelye alatt fekvő pegazusokat felsorakoztató fríz húzódik. Az oldalhomlokzatokhoz kapcsolódva megtaláljuk a boltíves átjárókat, melyek pillérei balusztrádos erkélyek alátámasztását szolgálják. A második szint ablakai szintén félkörívesek, vízszintesen és függőleges is kettéosztottak. A szint közel teljes felületét növényi dísz borítja. Két szélső ablaka balusztrádos mellvédet kapott, pilaszterek által határoltak, valamint két függőleges, színezett dekoratív falsáv is feltűnik: kék alapon, szárnyas női alak felett tornyosuló növényi ornamentika látható. A középső ablakot két félköríves falfülke fogja közre, melyben egy-egy hullámszó ruházatot viselő női szoboralak áll. A koronázópárkány alatt húzódó frízben ugyancsak növényi motívumokat találunk, valamint medaillonban profilból ábrázolt fejportrékat, a szélső tengelyekben pedig girlanddísz fog közre fekvő téglalapforma füles nyílást. Az attika középrészen balusztrádos kiképzést, a szélső tengelyek pedig timpanonos lezárást kaptak, melyek csúcsán két fekvő szoboralak pajzsszerű, rocaille-díszes faragványt tart. Az attika mögött manzárdtető tűnik fel.

A hátsó homlokzat rajza már kevésbé részletgazdag, színezése is elmaradt. Itt is láthatók az oldalhomlokzatokhoz tapasztott átjárók. A homlokzat első szintje vakolatsávós kiképzést kapott, négy egyeneszáródású ablakot helyeztek el rajta, valamint a középső tengelyben egy lépcsősorral megközelíthető, kökeretes bejáratot. A gazdagon profilozott övpárkány felett, a második szint ablakait két sorban helyezték el, ezeket keskeny, fekvő téglalapformájú faltükrök

kapcsolják össze. A felső sor ablakait törpepilaszterek fogják közre. Az oldalhomlokzat rajza az előbbihez hasonló módon színezetlen. Az első szint itt is vakolatsávós, a másodikon a főhomlokzaton látott növényi és medaillonos motívumok ismétlődnek. A fal felületéből kiugró, udvarba vezető átjáró nyílásai diadalívre emlékeztetnek (két alacsonyabb félköríves nyílás fog közre egy magasabbat). Felette látható a balusztrádos mellvéddel ellátott erkély, lépcsőzetes, volutákkal díszített lezárása kiugrik a tetőzet vonalából, alsó szintjén „SZÍNHÁZ” felirat áll. A hátsó homlokzat közelében színpadi bejáratot helyeztek el.

A pályamű főhomlokzatának tömegalakítása és gazdag stukkó- és szobordísz a neobarokk stílusvilágát idézi meg. A sarkok rizalittal való kiemelése, a tető változó magassága, a földszint hangsúlyos félköríves nyílásai, plasztikusan formált felülete, a burjánzó növényi ornamentika és a mozgalmasan megformált szoboralakok is mind erről tesznek tanúbizonyságot. A hátsó homlokzat szigorúbb, egyeneszáródású nyílásokkal áttört, egyszerű vakolatsávós kialakítása ezzel szemben a neoreneszánszba sorolható. Az oldalhomlokzat esetében már stíluspluralizmusról beszélhetünk, első szintje a hátsó homlokzathoz hasonló megoldásaival a neoreneszánszhoz közelít, míg a második szint gazdag stukkódekorációja, az erkély volutás, lépcsős oromzata neobarokknak tekinthető.

e. Aranyember

Az előbbi példákkal ellentétben az *Aranyember* jeligével ellátott pályaműnek fennmaradt a költségvetése is, öt alaprajzból négy, homlokzat- és metszetrajzai pedig teljes számban megőrződtek (3-3 darab). A legtöbb kifogásolni való az arányokban fedezhető fel, az elbíráló bizottság kritizálja kicsiny nézőterét, színpadját, mellékhelyiségeit. Ugyanígy a lépcsők esetében sincs elegendő tér, megoldásuk helytelen, a második emeleten értelmetlen helyiségekkel találkozunk. A kávéház megfelelően tágas, de nem látták el mellékhelyiségekkel. Különösen kisméretű az udvar, vagyis a színház és kávéház közötti átjáró, illetve a közvetlenül mellette elhelyezett mellékhelyiségek is szűkek. Architektúrájában a bizottság szerint nincsenek helyes arányok.

Majdnem szabályos, hosszan elnyúló téglalap alaprajza a pince szintjén a következő helyiségeket foglalja magában: szénraktár és konyhahelyiség által közrefogott, a nézőtér folyosóihoz szánt központi fűtés tere, két további keskeny szénraktár, a zenekari árok két oldalán a színpadot és az öltözőket ellátó központi fűtés tere kapott helyet, a színpad mögött díszletraktár,

valamint díszletfelhordó található, továbbá szabóműhely, két ruhatár, végül a kapus lakása (konyha és szoba). A földszinti kávéház (**12. kép**) étteremmel kapcsolódik egybe, az emeletre vezető lépcsők mellett helyezték el a konyhát, a rendkívül szűk átjáró udvart pedig egy-egy mellékhelyiség (mindkettő férfi és női mosdókkal) fogja közre. Különválasztották az esti, illetve nappali pénztárakat. Két esti pénztár az átjáró két oldalán tűnik fel, ezeket két külön lépcsőfeljáró, melyek az erkélyre vezetnek. Három tágas, az alaprajzra merőleges irányban fekvő, egymásba nyíló tér következik: két „*vestibyl*” fog közre egy lekerekített sarkokkal kialakított „*foyer*”-t, tehát reprezentatív előterekkel találkozunk. A patkóíves nézőteret megelőzi a két nappali pénztár kis négyzetes tere, valamint mindkét oldalon újabb erkélylépcsők. A nézőtér két oldalán továbbá egy-egy ruhatár, egy-egy *toilette*, majd egy-egy vészkijárat jelenik meg. A tágas színpadhoz hátsószínpad csatlakozik, baloldalán lépcső, kelléktár, jobb oldalán szintén lépcső, valamint külön átjáró a nézőtérre, majd két kisebb négyzetes helyiség „*orvos*” és „*tűzoltó, rendőr*” felirattal. A hátsószínpad baloldalán feltüntették a díszletbehordót, melyet újabb, folyosón keresztül megközelíthető vészkijárat követ. A folyosóról egy térsor nyílik, két szélén fekvő téglalapformájú térrel a női kar, illetve a férfikar számára, köztük további négy kisebb álló téglalapalaprajzú szobával, kettő „*női szólista*”, másik kettő pedig „*férfi szólista*” felirattal. Az első emeleten valószínűleg az étteremhez tartozó kis- és nagyteremmel találkozunk, mely utóbbiból „*balkon*” nyílik. Kisebb játszószoza látható, középen mellékhelyiségek, az erkélylépcső két oldalán pedig tálaló a kávéházhoz, illetve az étteremhez. Az erkélylépcsőről újabb reprezentatív „*foyer*”-ba jutunk, két oldalt „*buffet*”-vel és ruhatárral. A karzatot és páholyokat két terasz határolja, tovább haladva két *toilette*. Ismét lépcsősorok, a színpad baloldalán raktár, jobb oldalán a rendezőnek fenntartott szoba látható. A hátsószínpad baloldalán felhúzó jelöltek meg, feltehetően a díszletek mozgatására, leghátul nagy raktárhelyiség, valamint irodahelyiségek találhatók. A második emeleten több „*disponible*” felirattal feltüntetett teret találunk, melyek valószínűleg a további igények szerint felmerülő funkciókhoz társíthatók. A nézőtérhez ezen az emeleten is tartozik karzat, hátul állóhelyekkel, a színpadhoz közvetlenül színésszpáholy kapcsolódik. Kétoldalt mellékhelyiségek, közlekedő lépcsősorok, raktár, a színpad hátsó vonalánál munkáskarzatot jelöltek meg. További raktárakkal és zeneprobateremmel végződik az alaprajz. A hosszmetset rajzából kitűnik a díszes lambériák alkalmazása a kávéház, étterem és előterek belsőjében. Kitűnik továbbá a girlanddíszek, ki-beugró táblás felületek, oszlopok és pilaszterek jelenléte. A színpadot ábrázoló keresztmetset annak kosáráves kialakítását, szalagdíszes elemeit mutatja. Külön

metszetet találunk a *vestibül*ről, hasonló módon lambéria, faltáblák, fogsoros párkány, girland- és szalagdíszek tűnnek fel.

A vakolatsávós főhomlokzaton (**13. kép**) két szintet, az első szinten öt, a másodikon hét tengelyt különböztethetünk meg. Méretes, egyeneszáródású nyílásai szinte teljesen átfogják az egyes szinteket, középső három tengelye rizalitként ugrik ki a homlokzat felületéből. Az első szint két szélső tengelyében a viszonylag egyszerű többszátú ablakok kaptak helyet, mely a rizalit tengelyeiben is megjelenik, valamivel keskenyebb formában. A második és negyedik tengely a bejáratok tengelye, egyszerű ajtónyílás felett felirat, díszes faragás és fekvő téglalapformájú kis ablak jelenik meg. A második szint dekoratívabb, két legszélső tengelyében vakablakokat ábrázoltak, majd az első szinten is látható ablakok következnek, de ebben az esetben felülről girlandszerű dísz határolja őket. Ez végigfut a középrizalit nyílásai fölött is, melyeket négy levélfejezetes faloszlop választ el egymástól, és timpanon zár le felülről, csúcsán lanttal. Ezeket a tengelyeket kupola fedi, sarkain és csúcsán urnadísszal, mögötte sátoztető húzódik, a mögötte kiemelkedő épületrészt nyeregtető fedi, középen lanternával. Szintén vakolatsávós megjelenést kapott a hátsó homlokzat (**14. kép**), mely viszonylag egyszerű képet mutat. Egyeneszáródású ablakait tekintve nyolc tengelyre és négy szintre osztható. Csak a legfelső ablaksor esetében jelenik meg girlanddísz az ablakok alatt, a többi szint ablaksorát üres, horizontálisan fekvő faltükrök sora választja el egymástól. Az oldalhomlokzaton is ismétlődnek a már ismert nyílásformák, a bejáratok tengelyeit rizalittal emelték ki.

Főhomlokzatának megoldásai, hangsúlyos, korinthoszi oszlopokat felsorakoztató, háromszögormozatos középrizalitja, szalag- és urnadíszes kupolája, a vissza-visszatérő füzérdíszek a neobarokk stílus jegyeiként tűnnek fel. Az erőteljesebben ritmizáló, hangsúlyosan szimmetrikus oldal- és hátsó homlokzatok a neoreneszánsz világához közelítenek erőteljes sávozott vakolásukkal, bár mindkét homlokzat esetében megjelennek az előbb is említett, jellegzetesen későbarokk füzérdíszek is.

f. Színpártoló

Műleírásán kívül egészében fennmaradtak különböző tervrajzai: három alaprajz, három homlokzatraajz és egy metszatraajz. Elsősorban az épületterv arányaiban, túlzott monumentalitásában és térpazarlásában talált kivetnivalót a bizottság. Maga a színház nézőtere (mely célszerűtlenül az első emeletre került) és a kávéház eltörpülnek a csarnok és a főlépcső

arányaihoz képest. A terek beosztása hibás, illetve a két épületrész egy teljesen összeépített egész (annak ellenére, hogy a pályázati program összekötő udvart követelt meg), mely tűzbiztonsági szempontból egyáltalán nem megfelelő.

Alaprajza tehát tömör, egy nagyobb téglalap szélességi oldalaihoz csatlakozik két kisebb téglalap (kávéház és hátsó színpad két lépcsőház által közrefogva), hosszabb oldalaikkal. Az alagsor alaprajzán találjuk feltüntetve azokat a tereket, melyek a többi pályamű esetében többnyire a földszinten kaptak helyet. Így megjelenik a kávéház, melyből a színház tere felé haladva a lépcsőházba érkezünk, ennek kétoldalán konyha, valamint három egymást követő szoba található. Az ívesen húzódó falak mentén ruhatár jelenik meg, mellette pénztár, továbbá zenekari árokkal, süllyesztővel, karzati lépcsővel, női öltözővel, raktárral, illetve zeneteremmel találkozunk. A földszinti kávéház (**15. kép**) teréből szintén a lépcsőkhöz lehet eljutni, melyek két különböző irányba indulnak. A patkóíves nézőtér az első emeletre került. A színpadot hátsószínpad követi, furcsa módon más funkciókat a folyosókon és lépcsőkön kívül nem rögzítettek (még mellékhelyiségeket sem). Az emeleten újabb ruhatárt helyeztek el, a karzatot és a mennyezet díszét ábrázolták, megjelölve találjuk a zsinórpadrást, végül itt találjuk a férfiöltözőt, mely szintén furcsa megoldás. A hosszmetesz rajza gazdagon díszített belsőbe enged bepillantani. A lépcsőház dekoratív korlátjától kezdve, a monumentális oszlopokon, pilasztereken és burjánzó növényi ornamentikával kiképzett karzattámfalakkal át, egészen az emelet boltozatának díszéig. Mellette egy kisméretű keresztmetesz tűnik fel a színpad terével, a rajzot kis repülő puttók díszítik.

A vakolatsávós főhomlokzat (**16. kép**) monumentalitását annak magassága és vertikális hangsúlya adja. Öt tengelyt és két szintet különböztethetünk meg. A szélső tengelyek egyeneszáródású nyílásokkal tagoltak, az első szinten gyámkövekkel alátámasztott szemöldökpárkányos lezárást kaptak, a felső szinten pedig pilaszterek határolják őket, illetve hangsúlyos zárókövek felett medaillonban elhelyezett büsztök jelennek meg. A két szint középső tengelyeiben egyaránt méretes, félköríves nyílásokat találunk. Az első szint árkádjai bejáratként szolgálnak, félkörívüket maszkos zárókövekkel díszítették. A második szinten az árkádokat balusztrád kapcsolja össze, valamint kettős pillaszterekkel tagoltak. Megfigyelhető újból a zárókövek jelenléte, a nyílások közötti ívháromszögekben pedig medaillonban elhelyezett virágdíszek kaptak helyet. A középső tengelyek feletti frízen a „VÁROSI SZÍNHÁZ” feliratot találjuk, burjánzó növényi ornamentikával közrefogva. A főhomlokzatot kontyolttető fedi.

Mögötte, kétoldalt timpanonos lezárású pavilonszerű épületrész ugrik ki, e fölött találjuk a lanternás kupolát.

Háromszintes hátsó homlokzattal találkozunk, melynek három timpanonos bejárat nyílása fölött egy-egy keretezett, fekvő téglalapforma nyílás tűnik fel. A bejáratot két-két szegmensívesen záródó, nagyméretű, sima zárókővel kiképzett ablak fogja közre. Az övpárkány fölött balusztrádos, a főhomlokzat formáit követő, kettős pilaszter által határolt félköríves nyílások sorakoznak, a szélén egy-egy, középen három. A szélsők fölött újból fekvő téglalapalakú nyílás, a középső nyílásokat felülről növénydíszes, csigamotívumos fríz határolja. A harmadik szint kisebb méretű, törpeoszlopokkal elválasztott, félköríves nyílásokat sorakoztat fel, mely loggiára emlékeztető kialakítást eredményez. Sátortető mögött kontyolttető tűnik fel, majd a nyeregtetőt lezáró hatalmas háromszögromzat. Az oldalhomlokzat nyílások által rendkívül gazdagon tagolt. A harmadik szint timpanonja alatt „ANNO 1900” felirat kapott helyet.

Homlokzatrajzai egyértelműen a neoreneszánsz stílusba sorolják a pályaművet. A főhomlokzat félköríves árkádjai, melyek a felső szinten loggiaszerű kialakítást eredményeznek, a medaillonok, a maszkos zárókövek és a viszonylag egyszerű, de hangsúlyosan profilozott nyíláskeretek mind ezt bizonyítják. Hátsó homlokzatán szintén félköríves árkádokat felsorakoztató loggiát találunk, két szinten is, balusztrádot, továbbá timpanonos oromzatokat a bejáratok felett. Oldalhomlokzatán megtaláljuk az eddig látott formák többségét: timpanonos nyílásokat, félkörívben záródó bejáratokat, balusztrádot, hangsúlyos záróköveket.

g. „MV”

Helyzetrajzán és műleírásán kívül fennmaradt a jegyzékben szereplő négy alaprajza, három homlokzatrajza és két metszatrajza. Ahogy az előző pályamű esetében, itt is azt kifogásolják, hogy a két épületrész, tehát a színház és kávéház, nincs elkülönítve egymástól, hiányzik a program szerinti udvar. Nézőtere kicsi, középfolyosója hiányzik, nem találunk külön karzati lépcsőt. Hasonló módon a kávéház méretei sem megfelelőek, megoldásai nem színházjellegűek, zsinórpadlása túl kicsi. Külső-belső kiképzését „*nagyon megszokottként*” jellemzik.

A pályamű alaprajza egy tömör (átjáró udvar nélküli), majdnem szabályos téglalapforma, végein és közepe táján néhány kiugró résszel. A pince terei szinte teljesen megegyeznek a földszinti térelosztással, megtaláljuk magukat a pincehelyiségeket, a színpad alatt fűtőkamrát, zenekari árkot, sűgőt, két oldalán fa- és szénpincét, illetve hangolótermet, mögötte raktárt, amely

mellett a színészlépcső kapott helyet. A földszinti kávéház (**17. kép**) három külön térrészből (egy központi négyzetet két hosszanti téglalap fog közre) áll. Közvetlenül utána konyhát, illetve mellékhelyiségeket találunk, valamint egy átjáró folyosót, mely a lépcsőhöz vezet. Külön lépcsőházat és klozetrészt alakítottak ki a cselédek számára. A fő lépcsőház teréből a cukrászdába juthatunk, mely egyúttal átjárót képez a nézőterre, két oldalán pedig ívesen kialakított lépcsősor vezet az első és második emeletre. A nézőteret még megelőzik a lépcsősorokkal megegyező ívű ruhatárak, kétoldalt pedig a bejáratok előterei és pénztár található. A nézőtér formája patkóívet ír le, ülésoraiból hiányzik a megkövetelt középfolyosó. Kétoldalt, a zenekari árokkal párhuzamosan, újabb mellékhelyiségek kaptak helyet. A színpadot öltözők fogják közre, mögötte ott találjuk a díszlettárat és hátsó színpadot, valamint a már említett színészlépcsőt. A félemeleten cselédszoba, konyha, *cselédklozet* sorakozik, a nézőtér ívéhez hasonló újabb ruhatár, kétoldalt a második emeletre való feljárattal. Ezen a rajzon ábrázolták az első emeleti nézőtér tervét, amely a színpaddal szemben elhelyezett ülőhelyekkel, és ülések nélkül megrajzolt páholyhelyiségekkel tűnik fel. Az első emeleti alaprajzon, a kávéház tere felett, a középső négyzetes terem „nagyteremként” van megjelölve, tőle jobbra a „kisterem”, balra pedig két kisebb szoba. A termeket feltehetően vendéglői funkcióval hozták létre. Ezt követően mellékhelyiségek, újabb ruhatár, továbbá a második emeleti nézőtér képe tárul elénk. Tágas teret kaptak az állóhelyek, melybe a lépcsősorok vezetnek, kétoldalt újabb két ruhatár háromszögű térbe helyezve, majd a karzat ülő- és állóhelyei következnek. A színpad mellett zongoraterem, valamint az igazgató szobája, mögötte szertár és olvasó próbaterem tűnik fel. Az épülettervrajz hosszmetsete igen részletgazdag, látható a kávéház táblás lambériája, félköríves ablakai, felette a teret növénydíszes fejezettel ellátott pilaszterek tagolják, megfigyelhető továbbá a nézőtér hatásos dekorativitása, volutás mellvédeivel, függönyeivel, a falak pilasztereivel, a mennyezet különleges csillárjával. A keresztmetset rajza a színpadot mutatja, amely fölött két angyal tartja a koronás címet.

Főhomlokzata (**18. kép**) öt tengelyre és két szintre osztható, felülete vakolatsávós, a középső három tengely rizalitkialakítást kapott. Az első szint mind az öt nyílása félkörívesen záródik, az ív közepén minden esetben zárókő található, két oldalról vázlatosan díszített ívháromszögek által közrefogva. A bejárat nyílásának két oldalán egy-egy „T” formára emlékeztető faltükrő jelenik meg, melyek a kávéházat jelölik meg. Az övpárkány alatt konzolokkal díszített fríz jelenik meg. A második szint két szélső tengelyének nyílása egyeneszáródású, timpanonjukat gyámkövek támasztják, illetve ionfejezetes pilaszterek fogják közre. A rizalit

három félköríves nyílása gazdagon kiképzett kerettel rendelkeznek, oldalt szintén pilaszterekkel, a szemöldökpárkányokon pedig két-két befelé hajló voluta között büsztök jelennek meg. A koronázópárkány alján bemélyedő kazettákkal, a rizalit frízén az „ANNO MCM.” felirattal találkozunk. Az attikán körformákkal áttört mellvédet ábrázoltak, a széleken egy patetikus férfi és női szoboralakkal. Két szélen urnák tűnnek fel, a főhomlokzatot lapos sátortető fedi. A hátsó homlokzathoz (19. kép) egyszerűbb képet társítottak, bizonyos visszatérő motívumokkal. Három tengely jelenik meg mindkét szinten, vakolatsávós felületen. A hangsúlyos lábazat felett az első szint félköríves ablakai, illetve a szintén félköríves bejárat nyílása található, melyhez néhány lépcsőfok vezet. Újból feltűnik a két faltükrő, illetve ugyanaz a fríz. A második szinten egyeneszáródású ablakokat ábrázoltak középen megduplázva, mindenik esetben gyámkövekkel alátámasztott szemöldökpárkánnyal. A fogsoros koronázópárkány végeit egy-egy – a főhomlokzat esetében is alkalmazott – urna zárja le. A hosszú oldalhomlokzat számos nyílása 14 tengelyt határoz meg. Három rizalitszerűen kiugró homlokzati résszel találkozunk, ezek közül az oldalbejárat rizalitja a legdíszesebben kialakított, timpanonos lezárással, szoboralakkokkal és volutás-büsztös ablakkerettel. A homlokzat övpárkánya alatt húzódó fríz a másik két homlokzat frízével azonos. Az alsó szinten félköríves nyílásokat találunk (kivétel a bejárat széles nyílása), hangsúlyos zárókövekkel, a második szint ablakai pedig timpanonos és a már szintén látott gyámköves-szemöldökpárkányos megoldást mutatják.

A pályamű homlokzatainak megformálása neoreneszánsz stílusvilágot tükröz félköríves nyílásaival, sávozott vakolatával, faltükrökkel, kazettás bemélyedéseket felsorakoztató frízzel, a középrizalit ablakai felett megjelenő volutás megoldás viszont már kilóg a sorból a barokk formavilág felé közelítve. Szigorúan tagolt hátsó és oldalhomlokzata, azok ritmikusan elhelyezett nyílásai, visszafogott kialakítása szintén a neoreneszánszt idézi.

h. Tavas

A bizottság összeírásában szereplő négy alaprajza, két homlokzat- és két metszetrajza teljességében fennmaradt. Bár a két épületrész ebben az esetben sincs teljesen elkülönítve egymástól, összeköttetésükkel (kisebb udvarok vezetnek egy tágas előcsarnokba) a bizottság meg volt elégedve. Ugyanígy a lépcsők, a ruhatárak és klozetek elhelyezése is megfelelő. Problémás a földszinti állóhelyek korlátjának megoldása, mely megnehezíti a teremből való kijutást. A földszint magasságát túlzottnak tartja a bizottság, a színpad pedig keskeny. A kávéház

mellékhelyiségei a terembe nyílnak, ezt megengedhetetlennek ítélik. A konyhák pincében való elhelyezése nehézkessé teszi a felszolgálatot. Főhomlokzatát megdicsérik, modernnek írják le, viszont kifogásolják, hogy nincs összhangban az oldalhomlokzattal.

Alaprajzi formája összetett, téglalaphoz (kávéház és kisebb terek) patkóíves épületrész (színháztér) csatlakozik. Előbbi tömörségét egy keskeny átjárófolyosó töri meg, kétoldalán egy-egy négyzetes udvarral, melyeknek az átjáróhoz közel eső, felső sarka ívesen leszelt. A pince szintjén különböző tárolóhelyiségek tűnnek fel: fapince, borpince, kamra, illetve konyha. A színpad alá *süllyesztett színteret* terveztek, mögötte konyhából és szobából álló szolgálakás, szénraktár és kazánház kapott helyet. A földszinti kávéház terét **(20. kép)** két vékony pillér tagolja. Ebből a térből nyílik a hozzátartozó konyha, illetve mellékhelyiségek, valamint két egymásba nyíló szoba. A két, átjárófolyosó által elválasztott udvar egy köralaprajzú előcsarnokba vezet, melyet két oldalsó bejáratból megközelíthető lépcsőház fog közre. Ezeket egy-egy, szintén leszelt sarkú térbe helyezett pénztár követi. Az előcsarnokon keresztül jutunk a patkóíves nézőtérre, íveiben ruhatárakkal. A nézőtér ülései mögött található a korláttal elválasztott állóhelyek tere. Tovább haladva, a nézőtér két oldalán egy-egy mellékhelyiség (mindkettőben férfi-női) jelenik meg, majd a karzatlépcsők, a színpad mellett pedig egyik oldalon férfi, másikon női öltöző. Kis négyzetes hátsószínpad kétoldalán ismét két női öltözővel találkozunk, a sarkokon pedig lépcsőfeljárót helyeztek el. Az emeleten, a kávéház fölé éttermet terveztek, de ebből egy kisebb „külön étterem” feliratú terem is nyílik. Az étterem mellett továbbá mellékhelyiség és feltehetően tálaló vagy felszolgáló tér („service”) jelenik meg. Itt is megtaláljuk a körformájú előcsarnokot, kétoldalán lépcsőkkel. A leszelt sarkú terek ezúttal „buffet” funkciót kaptak. A nézőtér ívében újból ruhatárak kaptak helyet, oldalán mellékhelyiségek, karzati lépcső. A színpad kétoldalán férfiöltöző és még egy ruhatár. A hátsószínpad fölött zeneterem látható, újabb ruhatárak, lépcsők által közrefogva. A második emelet tere csupán a nézőtérre terjed ki. Ábrázolták a karzat ülő- és állóhelyeit, illetve ezen a szinten is találunk ruhatárakat. A sarkokban a zsinórpádlás lépcsőit jelölték meg. A keresztmetszet rajza nem árul el sokat a belső kiképzésről, elsősorban dekoratív lépcsőkorlátokat és vázlatosan ábrázolt lambériadíszet, nyíláskeretet láthatunk. A hosszmetset rajza már részletgazdagabb, a kávéházban és az étteremben a már említett falburkolatdíszeket találjuk, emellett különböző szalagmotívumokat (melyek akár már a szecessziót is eszünkbe juttathatják) és párkánydíszeket. Az előcsarnokokot növényi ornamentikával látták el. A nézőtér páholymellvédjein szintén burjánzó növényi dísz található, a földszinten és az első emeleten

rendkívül vékony oszlopokat találunk, a második emeleten ezek már igen vaskosak, fejezetük akantuszlevelesnek tűnik.

A főhomlokzat (**21. kép**), amely elnyerte az elbíráló bizottság tetszését, valóban különleges, a többi pályaműhöz képest kevésbé historizál. Kiemelkedő szerep jutott a nagyméretű üvegfelületeknek, az első szint ablakai átfogják annak egész magasságát. Két szélén félköríves, a középső három tengelyben pedig egyeneszáródású ablakokat találunk. A középső tengelyt, melyben a bejáratot helyezték el, pillérek tagolják, a szintet övpárkány zárja le. A második szint szélső tengelyeiben szintén egyeneszáródású nyílások jelennek meg, melyek alacsony mellvédű erkélyekre vezetnek. A szint legmeghatározóbb eleme a középső három tengelyt átfogó (bár pilaszterekkel elválasztott), fekvő ellipszis formájú, rácsos üveglablak. Alsó ívét virágornamentika kíséri. A mellvédek, pilaszterek, fejezetek díszai mind egyedi formát mutatnak. Az attika alatt faltükrök kaptak helyet, az attikán kiugró posztamenseken női szoboralakok állnak. A középső tengelyek fölött, a második szint pilaszterei szintén átnyúlnak az attika szintjén, fejezetük helyén furcsa szárnyak által körülvett oroszlánfejek figyelhetők meg, felettük geometrizáló, lantra emlékeztető formák, melyek egy szárnyas, talán fáklyát és lantot magasra emelő szoboralakot fognak közre. A tető csúcsa lanternával ellátott. A szintén vakolatsávós hátsó homlokzat (**22. kép**) sokkal egyszerűbb formákat mutat, szélső tengelyeiben felülről körablakkal lezárt bejáratok vannak. Találunk továbbá félköríves ikerablakokat, a második szinten pedig egyeneszáródásúakat. A szélső tengelyek a többi fölé magasodnak, egy-egy záróköves körablakot magukban foglalva. Az oldalhomlokzat rajzán is elsősorban a nagyméretű üvegfelületek és a nyílások sokasága tűnik ki. A kávéház és étterem oldalfalain a főhomlokzatról már ismert hatalmas üveglablakokat találjuk. A bejárat tengelye rizalitszerűen ugrik ki a falfelületből. A tervrajzon a sátor- és nyeregtető kombinációjával találkozunk.

Ahogy az elbíráló bizottság is megállapította, a pályamű főhomlokzata a többi munkánál modernebb felfogást sugall. Tömege, az attikán felsorakoztatott szobrok, valamint oldalhomlokzata még neobarokk, de a főhomlokzat nagyméretű üvegfelületeivel, ovális, rácsozott ablakával, sok kis függőleges sávdíszével egyértelműen a szecesszió felé, annak bécsi, geometrizáló ágához közelít. Talán a jellege megválasztását is nyílt állásfoglalásnak tekinthetjük, hiszen a szecessziós művészek új tavaszként tekintettek önmagukra, így a bécsiek folyóiratának címe is árulkodó: *Ver Sacrum*, vagyis *Szent tavasz*.

i. „Piros négyzet”

Sebestyén Artúr színházterve II. díjat nyert el a tervpályázaton. Ahogy a többi pályamű esetében is, műleírását nem ismerjük, viszont a bizottság összeírásában felsorolt nyolc alaprajz (pince, földszinti, első és második emeleti, mindenikből két darab) mind fennmaradt. Bár a jegyzékben két homlokzatrajzot találunk, valójában három van: nézet a színház felé (melyhez kapcsolódik az összekötő folyosó, így nem érvényesül önálló homlokzatként), nézet a kávéház felé és nézet a Széchenyi tér felől (oldalhomlokzat), illetve találunk még két darab metszatrajzot (keresztmetszet és hosszmetset).

A bizottság többnyire meg van elégedve a pályaművel, azonban mégis kiemelnek néhány hibát. Kifogásolják a színház előcsarnokába vezető lépcsők szűkös terét, a nézőtér alaprajzi elrendezését jónak tartják, viszont hiányzik középső folyosója. Nem értenek egyet a nézőtér határfalainak megváltoztatásával a második emeleten, ami felesleges szerkezeti nehézségeket okozna. A karzatok nem rendelkeznek alátámasztással, ez költséges megoldás, a színpad hosszúsága nem elegendő. Értékelik a két teljesen elkülönülő, csupán egy átjáró folyosóval összekötött épület megoldását, a kávéház viszont mellékhelyiségeivel együtt kisebb az elvártnál, magassága sem megfelelő. A terv építési költségeit (köbméterenként 17 koronával számolva) 266 ezer koronában állapítják meg, ezzel a pályázók között leginkább megközelíti a pályázatban megszabott összeget. A szakmai vélemény szerint kis költségemeléssel megfelelővé alakítható. Architektúráját „egyöntetűnek” és monumentálisnak ítélik.

Alaprajzából is jól kitűnik a két különböző funkciót ellátó épületrész különválasztása: a kávéház fekvő téglalapformájú teréből keskeny folyosó vezet át a színházi térbe, amely az előbbire merőleges, álló (szabálytalan, a színpad vonalában kiugró vonalú) téglalapformát mutat. A pince szintjén találjuk meg a konyhát, egy kisebb kamrát, az előcsarnok alatt pedig a központi fűtés berendezésének szánt teret. A színpad előtt zenekari árok tűnik fel, oldalán egy-egy előtérrel a zenészek számára, a színpad alatt pedig süllyesztőt helyeztek el. A földszint **(23. kép)** kávéházának tere valóban szűkös a többi pályamű megoldásaihoz képest, mellette konyha, klozet, lépcső, valamint két szoba. Az átjárófolyosó az ovális alaprajzú előcsarnokba (*vestibul*) vezet, a folyosó két oldalán egy-egy külső lépcsősort is találunk, tehát a színház kívülről is megközelíthető. Az előcsarnokban találjuk a pénztárt, ugyaninnen indulnak az emeletre vezető lépcsősorok, illetve két oldalbejárat is helyet kapott, hozzájuk közvetlenül kapcsolódó pénztárral. A színházi térbe érve kétoldalt a ruhatárak íves tere fogad, majd maga a patkóíves nézőtér. A színpadot egy-egy

csigalépcső fogja közre, mögötte pedig kisebb szobák sorát (kapus, titkár, igazgató és L alakban négy női öltöző) találjuk. Ahogy számos más példán, a vendéglőt a kávéház fölött találjuk, ez esetben két külön térrészre osztva, mellette tálaló, másik oldalon szoba. Ezen a szinten is megjelenik két ruhatár, valamint a karzat és emeleti páholyok sora. A színpad mögött raktár, két férfiöltöző és egy zongoraterem tűnik fel.

A pályamű második emelete csak a színházi tér felett húzódik, az ovális előcsarnokkal kezdődően, melynek kétoldalán egy-egy ruhatárt helyeztek el. A második emeleti karzaton már állóhelyeket is találunk, továbbá két színésszpáholyt is megjelöltek. A színpad mögötti tér zsinórpadlásként jelenik meg. A mű keresztmetszetén a színpad igényesen színezett képét láthatjuk, fiktív háttérrel, díszlettel (mintha Apollón emelkedne égbe lovasszekeren három bájos múzsa társaságában), felső részén kagylódísszel, díszes keretezéssel, kétoldalán pedig volutás, félköríves falfülkékkel. A hosszmetesz rajza is színezett, ahogyan az előbbi példán, itt is a vörös szín dominál a belsőben. Elsősorban a lépcsőház és a nézőtér vázlatos díszzeit ismerhetjük fel.

A főhomlokzat (**24. kép**) a kávéház felé való nézet homlokzata. A kétszintes, öttengelyes homlokzat két szélső tengelyét óriáspilaszterek fogják közre, középen pedig, a bejárat félköríves nyílása körül díszes kapuzatot találunk, ión oszlopokkal, melyek szintén óriáspilaszterek előtt állnak, és hangsúlyos, többszörösen megtört és ívelt, középen maszkkal ellátott oromzattal. Az első szint ablakai egyeneszáródásúak, míg a felső szinten kosárívben záródnak és egyszerű gyámkövek által alátámasztott könyöklővel rendelkeznek. Az övpárkány alatt, az első szint ablakai felett konzolsor tűnik fel, ugyanígy a koronázópárkány alatt is, azok viszont kisebb és sűrűbben sorakozó konzolok. A szélső tengelyek óriáspilaszterei (négy darab) a koronázópárkányon túlnyúlva kis profilozott talapzaton elhelyezett gömbdíszben érnek véget. A középső három tengelyt timpanonos oromzat fogja át, az óriáspilaszterek felett itt medaillondíszeket találunk. A manzárdtetőt lanterna díszíti.

A homlokzat színház felé való nézete nem áll teljesen szabadon, mivel kapcsolódik hozzá az átjárófolyosó. Három szintet és hét tengelyt különböztethetünk meg. Az első szint szélső tengelyei üresek, a félköríves rizalitot két díszesen keretelt ellipszis formájú ablak fogja közre. A rizalit két oldalsó bejáratához lépcsősor vezet. A második szint két szélső tengelyében üres falfülkék kaptak helyet, a rizalit oldalain két félköríves nyílás, a rizalit felületén lekerekített sarkokkal kiképzett hatosztatú ablakok jelennek meg. A párkányok itt is konzollal díszítettek. A harmadik szinten zárókövel ellátott körablakok, a rizalit felületén újból hatosztatú ablakok

látszanak, a középső ablak könyöklője alá pedig csigavonalas faragványt terveztek. A rizalitot lanternás kupola fedi, mögötte kontyvető magasodik. Az oldalhomlokzat (**25. kép**) is jól tükrözi a két épületrész különválasztását, a kávéházi részen az annak főhomlokzatán látott nyílásformák és díszítőelemek ismétlődnek, a színház oldalán félköríves ablakok felett körablakok sorakoznak, a bejáratok tengelyei rizalittal kiemelve.

A pályamű neobarokk kialakítást nyert, amely viszonylag egyszerű, letisztult összképet mutat. Ki kell emelnünk a főhomlokzat (vagyis a kávéház felőli homlokzat) hangsúlyos volutás és maszkos motívummal ellátott kapuzatát, melyet ión oszlopok fognak közre, széles, kosáríves ablakait, erőteljes óriáspilasztereit, valamint manzárdtetőjét. A színháztér esetében annak kupolája érdemel említést, továbbá fülekkel és volutákkal kiképzett ovális ablakai és az ívesen előreugró középrizalit. Oldalhomlokzatán szintén szerepet kapnak az óriáspilaszterek, visszatérő eleme a volutás faragványdísz.

j. Székely múzsa

Komor Marcell és Jakab Dezső terve, mely a legelső Marosvásárhelyre készített tervük, elnyerte a tervpályázat első díját. Sajnálatos módon ebből a pályaműből maradt fenn a legkevesebb tervrajz, azok is kissé sérült és fakult állapotban. A beküldött négy alaprajzból egyet (pince és alapfalak), két homlokzatrajzból szintén egyet (oldalhomlokzat) ismerünk, ezen kívül a jegyzék említ egy metszetrajzot és műleírást.

A tervben nem találunk sok kivetnivalót, dicséretekkel halmozzák el: *„Helyes beosztással, festői csoportosítással és művészi felfogással átgondolt tervezet, mely főként tűzbiztossági szempontból a két épületrész elválasztása által és a lépcsők szellemes megoldásával nagy megnyugvást nyújt. Lépcsői emeletenként külön indulván csavarodás nélkül egy irányba mennek és a szabadba vezetnek. Nézőtere kényelmes és teljesen megfelelő; van megfelelő ülő és állóhelye. Pénztár és ruhatárak jó helyet találtak.”* Hibái között említik, hogy a színház és a kávéház első emeletén nincsenek mellékhelyiségek, a színpad 8 méter mélységét pedig csekélynek ítélik, viszont ez utóbbit könnyen helyre lehet hozni. Szintén javításra szorulna a lépcső elhelyezése, mely egyenesen az étterembe érkezik. Architektúráját *„szabad fölfogású modern barokk”*-ként írják le. Költségeit (köbméterenként 17 koronával számolva) 293 ezer koronában állapítják meg.

A pinceszint rajzából (**26. kép**) megállapítható alaprajzi forma egészen összetett. Hosszanti vonalban sorakoznak egymás után a geometrikus formák, nézőtere minden bizonnyal – ahogy az

eddig látott példák esetében is – patkóívet követ. A különböző funkciók között találkozunk konyhával, bor- és sörpincével, oldalt előterekkel, zenekari árokkal, a színpad alatt süllyesztővel, e mögött pedig öltözőkkel. Az oldalhomlokzat rajza (27. kép) valóban neobarokk formákat mutat, vakolatsávós felületekkel találkozunk. Nyílásai rendkívül változatosak: egyenes-, félköríves és kosáríves ablakok váltakoznak. Díszeit elsősorban nyíláskeretezések, faltükrök, az oromzatok áttört és íves lezárásai, csigavonalak, pilaszterek adják.

A hangsúlyos manzárdtető, a füles ablakok, a gazdagon burjánzó stukkódíszek és az épülettömeg mozgalmassága – ahogyan az elbírálók is felismerték – egyértelműen a neobarokk stílusvilágát tükrözik. Lehetséges, hogy Komor Marcell és Jakab Dezső neve elsősorban a magyaros szecessziót juttatja eszünkbe, bár munkáikon ennek ornamentikavilága számos esetben neobarokk épülettömeghez társul, így terveiket érdemes összevetni egyéb neobarokk művekkel. Megemlíteném Jakab Dezső vidéki városban emelendő színháztervét, amely a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1902–1903. évi nagypályázatán I. díjat nyert. Akárcsak a marosvásárhelyi színháztervet, ezt is a „*modern barokk*” stílussal azonosítják. Felismerhető a tömeg hasonló mozgalmassága, az íves tetőidomok alkalmazása, a nyílásformák és keretezések megoldásainak hasonlósága, valamint az épületszobrászati elemek hangsúlyos jelenléte. Alaprajzuk különböző, hiszen ebben az esetben – a marosvásárhelyi példától eltérően – a színházhoz nem kapcsolódik kávéház, nézőterének patkóíve, illetve a különböző szintek térelosztása azonban teljességgel megfelel a korabeli színházépítészeti igényeinek. Nem tudni, hogy a pályaterv Jakab egyéni invenciója-e, esetleg a funkcionális szempontok kidolgozásánál segítségére volt a színházépítés elméletével sokat foglalkozó Komor Marcell.³⁶ Az *Építő Ipar-Építő Művészet* című folyóiratban megjelent, Jakab Dezső emlékére írt cikkben a szerző két épületet tart kivételnek a Komor–Jakab páros közös, a magyaros stílus szellemében született munkáinak sorában: a Márkus Gézával együttműködésben létrehozott Népoperát és a „*barock pozsonyi vigadót*”.³⁷ Utóbbi tervpályázatát 1906-ban írták ki, a Komor és Jakab által kidolgozott, I. díjas pályamű pedig valóban barokk dekorativitást és monumentalitást képvisel. Hosszan elnyúló főhomlokzata a korábbi tervek formáit tovább fejlesztve érvényesül. A tetőzet mozgalmas vonala, a nyílásformák változatossága, a hullámzó stukkódíszek ebben az esetben is jelentős szerephez jutottak.

³⁶ VÁRALLYAY 2006, 63.

³⁷ MAGYAR 1932, 67.

4. Stilisztikai következtetések, analógiák

A marosvásárhelyi színház tervpályázatára beérkezett művek szinte egytől egyig historizáló külsőt álmodtak meg. Ez többnyire a neobarokk, s az olasz és franciás neoreneszánsz stílusok formavilágát jelenti, bár, ahogy láthattuk feltűntek már a geometrizáló szecessziót megidéző homlokzati elemek is. Csupán az első és második díjjal jutalmazott pályaművek szerzőit (Komor Marcell és Jakab Dezső, valamint Sebestyén Artúr) ismerjük. A pályázati leírásban leszögezték, hogy a díjazatlan tervek jelíges leveleit felbontatlanul hagyják és visszajuttatják szerzőjükhöz, ezért csupán az előbb említett pályatervek kapcsán hozhatunk fel egyértelmű analógiákat. Kiemelném, hogy a korban publikált egyéb színháztervek, bár alaprajzi elrendezésükben, térszervezésükben és egyes szerkezeti elemeikben hasonlóságot mutatnak a vásárhelyi példákkal, azoknál a legtöbb esetben sokkal monumentálisabb összképpel rendelkeznek.

Komor és Jakab tervei közül olyanokat hoznék fel példának, melyek a vásárhelyi tervpályázat (1900) körüli években születtek. Bár a Lechner-követő építészpáros többnyire, főként a századfordulót követően a magyaros szecesszió szellemében tervezett, megfigyelhető, hogy épületeik tömege még jellegzetesen neobarokk jegyeket mutat, s csupán az ehhez párosuló ornamentika kap újító szerepet. Moravánszky Ákos jegyzi meg a szecessziós építészekkel kapcsolatban, hogy: *„Mivel a historizmus kritikája az építészetben nem a hagyományos térszervezés (szimmetria, axialitás, hierarchia), hanem sokkal inkább a hagyományos építészeti ornamentika elutasítását jelentette, ezért az alternatívák keresése is az ornamentika megújításával kezdődött. Az új stílus, a szecesszió alapja az új ornamens volt.”*³⁸

Komorék 1899-ben vettek részt a budapesti Áru- és Értéktőzsde számára emelendő Tőzsdepalota tervpályázatán. A tervrajzon megfigyelhető hangsúlyos rizalitok, kosáríves nyílások, manzárdtetők jelenléte ebben az esetben is neobarokk gyökerekre utal. 1900-ra épült fel a szentesi Petőfi szálló, melynek magyaros ornamentikája jellegzetes az építészpáros munkásságában. Hullámzó oromzataival, és népművészet ihlette virágmotívumaival az épület valóban újat hoz, egyes elemei viszont ugyanúgy a neobarokkra emlékeztetnek. A pozsonyi vigadó terve, bár pár évvel későbbi (1906-os) nemcsak tömegében, hanem ornamentikájában is neobarokk, ezt a „barock”³⁹ külsőt pedig a kortársak is felismerték. 1902-ben Jakab Dezső vidéki városban emelendő színházterve nyerte el a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet éves nagypályázatának első

³⁸ MORAVÁNSZKY 1998, 97.

³⁹ MAGYAR 1932, 67.

díját. A pályamű formáiban közelít a visszafogottabb vásárhelyi tervrajzhoz, kiemelhetjük íves tetőzetét, nyílásformáit és keretezéseiket, valamint a stukkódíszek formavilágát. A nagypályázaton Vágó József és Gerey Ernő is részt vettek, színházterveiket szintén publikálták. Bár monumentalitásuk egyértelmű, alaprajzi elrendezésük és a különböző emeleteken való térelosztás rokonítható a marosvásárhelyi színháztervekkel.

Sebestyén Artúr többször tervezett színházhoz hasonló funkciójú épületeket. Részt vett a nagybányai vigadó 1906-os tervpályázatán, elnyerve annak II. díját. 1909-ben Hegedűs Árminnal közös tervet nyújtott be a veszprémi színház tervpályázatára, melynek megoldásai hangsúlyosan szecessziósak. Komorékkal egyszerre pályázott továbbá a kolozsvári egyetemi könyvtár (1904) és a marosvásárhelyi városháza (1905) megtervezésére.

Érdekesség, hogy mind Komor Marcell, mind Sebestyén Artúr foglalkozott színházépítéssel-elméleti kérdésekkel. Komor első átfogó cikke ebben a témában 1904-ben jelent meg. A szöveget a különböző korok színházépítési hagyományainak ismertetésével kezdi, majd a modern magyar színház megteremtésének problematikáját tárgyalja. Kritizálja a hazai színházépületek kapcsán a nézőtér szűkösségét, melynek ránk hagyományozódása azokra az időkre vezethető vissza, amikor a színházi tér még a társalgás tere volt. Saját jelenében viszont már úgy tartja, hogy: „A színház rendeltetése nem lehet más, mint az, hogy a színészek játékát minél tökéletesebben mutassa minden nézőnek.”⁴⁰ A Magyarországon is berögződött erőltetetten barokkos enteriőrök meglétét a „Bécsből importált színházak” hibájaként rója fel. Kiemelten hangsúlyozza a sajátosan nemzeti színházépítéssel fontosságát: „A magunk színházépületei számára megkövetelném a speciálisan nemzeti vonást még a formák terén is. Magyarország színházait csak magyar kéz tervezheti, még pedig az egyre izmosodó, sajátos nemzeti szellemben.”⁴¹ Sebestyén a győri színház tervpályázata kapcsán ír a színházépítészetről. Ő nem fordul szembe ennyire élesen a barokk stílussal, közéleti képvisel: „A mai kor színházainak architektúráját a tervezők hajlamai és az építetők szabják meg. Van, aki a barokkstílust tartja szebbnek és alkalmasabbnak, hogy a kellő gazdagságot és ötletességet megadhassa, míg mások a sima, modern, részlettagozatok nélküli homlokzat mellett, a belsőben nemes anyagok felhasználásaival akarja elérni azt a gazdagságot és megkülönböztetést a mindennapi élettől, amely a nézőket elvonhassa a külvilágtól. Én a magam részéről semmiesetre sem tudnék egy

⁴⁰ KOMOR 1904, 10.

⁴¹ KOMOR 1904, 15.

*teljesen barokkban épült, régi színezetű, hangulatos városban egy teljesen elitő stílusban készült, feltűnően más világot jelentő, ultramodern épületet beállítani.”*⁴²

5. A tervpályázatot követő események rövid összefoglalása

Sajnos az ideális színházterv megtalálása nem vezetett az ügy megoldásához. Az anyagiak hiánya és a helyszínnel kapcsolatosan felmerülő viták el nem múló akadályt jelentettek, Komorék emiatt a következő években kénytelenek voltak több más helyszínre átdolgozni tervüket.

Mint már említettem, a tervek elbírálását illetően a bizottság csak 1901 végére jutott dűlőre, a kivitelezés lehetősége azonban még a láthatáron sem volt. Geréb polgármestert időközben képviselővé választották, a város hosszabb ideig polgármester nélkül maradt, Bernády pedig mint alpolgármester nem hozott döntést ilyen nagyszabású ügy kapcsán, várt a választásokig. 1902. március 5-én Bernády Györgyöt közfelkiáltással Marosvásárhely polgármesterévé választották. Sokszínű munkája közben nem feledkezett meg az állandó színház ügyéről sem, 1903 márciusától immár a Színpártoló Egylet elnökeként folytatta tevékenységét. Új pozícióját elfoglalva első utasítása, hogy kössék meg a szerződést a város által felajánlott építési telekre, és az egyesület tegye meg a szükséges lépéseket az államsegély elnyeréséhez.⁴³ Még ugyanebben a hónapban ülést tartottak, melyen Jakab Dezső műépítész is részt vett. Az egylet viták sora után elhatározta a színház sétatér felső részén való elhelyezését, ugyanis ezt a telek az egylet birtokába került. A tervek bemutatása után leszögezték a szükséges átalakításokat, az építészpáros vállalta, hogy részletes költségvetéssel együtt október 1-jéig elkészíti azokat (ekkorra tervezték az építkezés megkezdését).⁴⁴

Teltek a hónapok, az anyagiak és a városi tanács tagjainak ellenkezése a helyszínt illetően még mindig problémát jelentett. Ebben az időszakban a tervváltoztatások és az e körüli egyeztetések foglalták le a polgármestert és a tervező építészeket. Az új terveket végül 1903. december 6-án mutatták be a Színpártoló Bizottság előtt, melyek kávéházzal, éttermekkel és cukrászdával társított színházépületre szóltak. A következő év elején Bernády az állami juttatások ügyében járta a fővárost, ezt követően újabb tervmódosítást kért Komoréktól, az új határidő március 15., melyet az építészpáros be is tartott. Ekkor a helyszín még mindig a sétatér volt. 1905-

⁴² SEBESTYÉN 1930, 3.

⁴³ SEBESTYÉN 2021, 6.

⁴⁴ *Székel Lapok*, 1903, 43. évf. 74. sz. 2.

ben hoztak döntést arról, hogy a színházat azt ún. Mészáros Berta-féle telekre helyezték, az egykori Bem térre, bár erre a helyszínre készültek a polgári fiúiskola tervei ekkoriban (így ezt az Apafi téren építették volna fel). Ekkor már a Városháza épületének tervpályázatát is kiírták, Bernády kijelentette, hogy ennek megépítését a színház ügye elé helyezi, ez pedig a színházi építkezések két-három éves kitolását eredményezte. 1907-ben a sajtó arról számolt be, hogy a színház végleges helye továbbra sincs rögzítve.⁴⁵ Felmerült a továbbiakban, hogy a színházat a Városháza szomszédságában, a tér harmadik oldalaként építenék föl.⁴⁶ A végső színházterv azonban a főtér végébe, annak lezárásaként született, a római katolikus templom szomszédságában. Az épületet a Kossuth-szobor helyére tervezték, oda, ahol azelőtt a híres zenélő Bodor-kút állt (ma az ortodox katedrális helye).⁴⁷

Az építészek saját maguk is megfogalmazták a tervpályázat kiírása után több mint tizenkét évvel, 1913. augusztus 2-án kelt, Marosvásárhely városi tanácsának címzett levelükben a hiábavaló munkájuktól terhes színházügy problematikáját: „A színház tervezése immár tizenkét éve állandóan adott munkát nekünk. Amikor a Transylvania előtti téren első pályázatunk alkalmával megnyert megbízásként terveztük a vigadóval kapcsolatos színházat, annak 1:100 léptékű összes terveit és nem részletes, de tájékoztató tervleírását és tájékoztató költségvetését készítettük el, mintegy 600.000 korona előirányzattal. E tervek lekerültek a napirendről és készítettünk új terveket a kaszárnya melletti új téren, kapcsolatosan a tér rendezésével, ott, ahol az új polgári iskola készült. Ez alkalommal készítettük a színház 1:200 léptékű vázlatterveit, kapcsolatosan kaszinó és vendéglő helyiségekkel. E terv szintén ad acta elvéttetett, mert akkor merült fel az az eszme, hogy a színház a Kossuth szobor helyére és a kút helyére jön. Ezek után kaptunk újólág megbízást újabb tervek készítésére. Készítettük 1:200-as vázlatokat, majd készítettünk 1:100 léptékű terveket, ezekről többféle variáns készült, míg végre a jelen mellékelt tervekhez jutottunk el, amelyek a végleges kivitel alapjául készültek. [...] Tizenkét évi munka után szomorúan látjuk a meg nem valósulás felé haladó színház ügyet, és mint építészeket elsősorban érint az, hogy terveink nem lesznek élőkké, és a város kultúrája egyik pontjává nem tehetjük.”⁴⁸ Az események valóban ilyen idegölő határozatlansággal telítve zajlottak, alakulásukat az érdekviták és következetlen döntések hosszú sora határozta meg. A Marosvásárhelyi Nemzeti Színház végleges tervrajza

⁴⁵ SEBESTYÉN 2021, 7–13.

⁴⁶ MAROSI 2004, 35.

⁴⁷ VÁRALLYAY 2005, 187.

⁴⁸ A levelet közli: VÁRALLYAY 2005, 185–186.

Komor Marcell és Jakab Dezső utolsó közös alkotása volt. A robusztus, klasszicizáló épülettömeg csaknem azonos az építészpáros által, a *budapesti Nemzeti Színház* számára készített pályatervén ábrázolt megoldásokkal.⁴⁹ Rendkívül tiszteletre méltó az építészpáros végtelen türelme az ügy kapcsán, mely hűségükről, emberségükről és a kultúra terjesztésébe vetett hitükről árulkodik. Minden nehézség ellenére, több mint tízéves munkájukat nem tekintették hiábavalónak, 1915. decemberi levelükben így írnak: „*A nemes áldozatkészséget bizonyára csak a rövidlátás, a rosszakarat nevezheti pazarlásnak. Mindig akadnak olyanok, akik a kész eredményeket kisebbiteni igyekszenek, akik a komoly lélekből fakadó törekvéseket gáncsolják, lemosolyogják. Ezekkel szemben a magunk tiszta meggyőződésére hivatkozva kijelentjük, hogy minden magyar képzőművésznek nemzeti irányban működni elsőrendű kötelessége. S aki csak egy tollvonásnyival is gazdagította a nemzeti irányú magyar művészetet, már jogot nyert arra, hogy a rövidlátó gúny és lekicsinylés lepattanjon róla.*”⁵⁰ Ugyanebben a levélben kedves szavakkal „búcsúznak” Marosvásárhelytől: „*Ismételten köszönjük a város bizalmát, amellyel bennünket eddig kitüntetett és kérjük, hogy a normális idők visszatértével, mihelyt anyagi ereje engedi, ruházza reánk folytatólagosan megtisztelő bizalmát. Várjuk és kívánjuk, hogy erre minél előbb kínálkozzék alkalom.*”⁵¹ A háború azonban minden színházépítésre irányuló törekvést, akaratot eltörölt, a „normális idők” visszatértével az ügy továbbra is megoldatlan maradt, és Marosvásárhelynek még több mint hatvan évet kellett várnia arra, hogy önálló színházát felépíthesse.

⁴⁹ VÁRALLYAY 2005, 187.

⁵⁰ A levelet közli: MAROSI 2004, 43.

⁵¹ A levelet közli: MAROSI 2004, 43.

Összegzés

A dualizmus kori Marosvásárhely színházépítési ügyét sikertelen próbálkozások hosszú soraként jellemezhetjük. Az ügy megvalósulásának két legjellemzőbb akadályát az anyagi háttér hiánya és az épülethelyszín kijelölésével kapcsolatos viták jelentették, bár ki kell emelnünk a felelősségelhárítások és a politikai érdekek hátráltató szerepét is. A sorra alakuló egyletek, egyesületek, bizottmányok igyekeztek lépést tartani a színpártoló közösség igényeivel, ez viszont egyre nehezebbnek bizonyult. Marosvásárhely ugyanakkor mint „székely főváros” a környék színházkedvelő népéért is felelt, az állandó színházépület és társulat hiánya állandó szégyenfoltnak számított. Jelentős mérföldkő volt az ügy alakulásában az 1900-as esztendőben kiírt tervpályázat, Komor Marcell és Jakab Dezső nyertes pályaműve az építészpáros első Marosvásárhelyre tervezett munkája. A pályatervek egytől egyig egyedi és látványos példái a kor színházépítészétének, melynek historizáló jellege ezeken a munkákon még hangsúlyosan érvényesül. A neoreneszánsz és neobarokk stílusvilága köszön vissza a pályaművekről, alaprajzi megoldásuk azonban igencsak hasonló a pályázatban megszabott kávéházi és színházi tér elválasztása miatt. Komor Marcell és Jakab Dezső I. díjas, valamint Sebestyén Artúr II. díjas műve kétségtelenül beleillik a műépítészek rendkívül gazdag és kiváló minőségű terveinek sorába. Sajnos a színházügy számára nem hozott megoldást az ideális terv megtalálása, Komor és Jakab a következő években kénytelenek voltak több más helyszínre átdolgozni tervüket. A fennmaradt tervek azonban Marosvásárhely történetének kivételes forrásanyaga, mely jól tükrözi a város lakosságának kulturális igényességét.

Bibliográfia

- KOMOR 1904 Komor Marcell: Színházépítés, *Művészet*, 3. évf. 1. sz. 7–15.
- KUSZÁLIK–ZALÁNYI 2013 Kuszálik Péter – Zalányi Gyula: *Páholy és karzat. Marosvásárhely színházi élete a 19. század második felében*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- MAGYAR 1932 Magyar Vilmos: Jakab Dezső. *Építő Ipar—Építő Művészet*. 56. évf. 17–18. sz. 66–67.
- MAROSI 2004 Marosi Ildikó: „Tekintetes Tanács!” Marosvásárhely városképének alakulása a 20. század elején. *Korunk*, III. folyam, XV/10. 28–47.
- MORAVÁNSZKY 1998 Moravánszky Ákos: Versengő látomások (Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében 1867–1918). Budapest, Vince Kiadó.
- PÁL 2003 Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN 1930 Sebestyén Artúr: Színházakról. *Magyar Építőművészet*, 30. évf. 2. sz. 3–19.
- SEBESTYÉN 2021 Sebestyén Mihály: Miért nem épült kőszínház Vásárhelyen? *Játéktér*, 10. évf. 1. sz. 3–17.
- SISA 2013 Sisa József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, Osiris.
- VÁRALLYAY 2005 Várallyay Réka: Egy színház kapujában: Komor Marcell és Jakab Dezső marosvásárhelyi színházterve (1912–1913). In: Steinert Ágota (szerk.): *Évek és színek: Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, Kortárs Kiadó. 183–190.
- VÁRALLYAY 2006 Várallyay Réka: *Komor Marcell és Jakab Dezső*. Budapest, Holnap Kiadó.

Sajtóforrások

Közérdek

1889

- Sz. n.: *Az állandó színház ügyben.* 1. évf. 21. sz.

1890

- Losonczy Dénes: *Hova építsük az állandó színházat?* 2. évf. 3. sz.

1891

- Sz.n.: *Báró Szentkereszt Zsigmond.* 3. évf. 35. sz.,
- Sz. n.: *Színpartoló egyleti rendkívüli közgyűlés.* 3. évf. 38. sz.
- Pálffy Gyula: *A székely főváros színügye.* 3. évf. 48. sz.

1898

- Sz. n.: *Színpartoló egyletünk közgyűlése.* 10. évf. 40. sz. 2.

1899

- Sz. n.: *Az állandó színház.* 11. évf. 2. sz. 2.
- Sz. n.: *Az állandó színház.* 11. évf. 40. sz. 3.

Magyar Mérnök- És Építész-Egylet Heti Értesítője

1901

- *A marosvásárhelyi színház tervpályázata bíráló bizottságának jelentése.* 20. évf. 1–40. sz. 367–369.

Marosvidék

1885

- Sz. n.: *C. n.* 15. évf. 2. sz. 9.
- Sz. n.: *Vármegye Bálja.* 15. évf. 4. sz. 16–17.
- Sz. n.: *Templomot a magyar Thaliának!* 15. évf. 9. sz. 35.

- Sever: *Üdvözet szintársulatunkhoz!* 15. évf. 44. sz. 191.

1896

- Sz.n.: *Városi közgyűlés.* 16. évf. 9. sz. 60–61.

Székely Napló

1911

- Molnár Gábor: *Állandó színház építési törekvések a mult század negyvenes és ötvenes éveiben.* 41. évf. 61. sz. 1.
- Uő.: *Állandó színház építési törekvések a mult század negyvenes és ötvenes éveiben.* II. 41. évf. 62. sz. 1.

Székely Lapok

1900

- Bernády György: *Színházunk ügye.* 40. évf. 8. sz. 1–2.
- Sz. n.: *A színház tervei.* 40. évf. 51. sz. 3.
- Sz. n.: *A színügyi bizottság ülése.* 40. évf. 78. sz. 2.

1901

- Sz. n.: *Az erdélyi színkerület.* 41. évf. 23. sz. 5.
- Sz. n.: *A színügypártoló egyesület közgyűlése.* 41. évf. 38. sz. 2.

1902

- Sz. n.: *Állandó színházunk.* 42. évf. 7. sz. 2.

1903

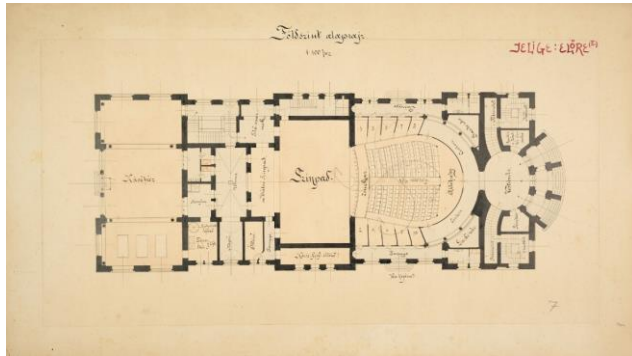
- Sz. n.: *Színház-építésünk.* 43. évf. 74. sz. 2.

Székelység

1901

- Sz. n.: *Marosvásárhely színháza.* 4. évf. 124. sz. 2.

Képmelléklet

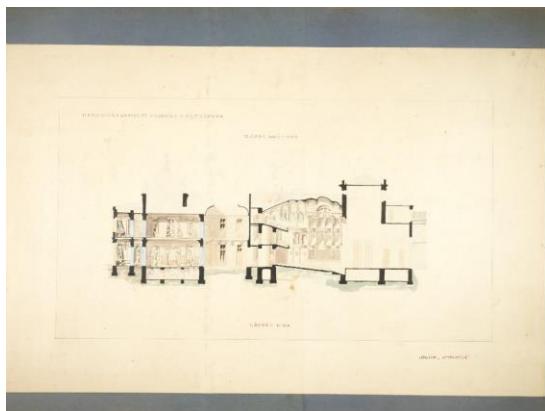
1. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Előre” jeligével, 1900. Földszinti alaprajz. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 425. mappa, f. 4.

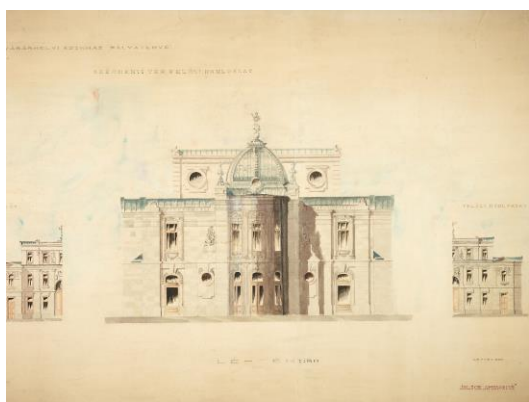
2. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Előre” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 425. mappa, f. 1.

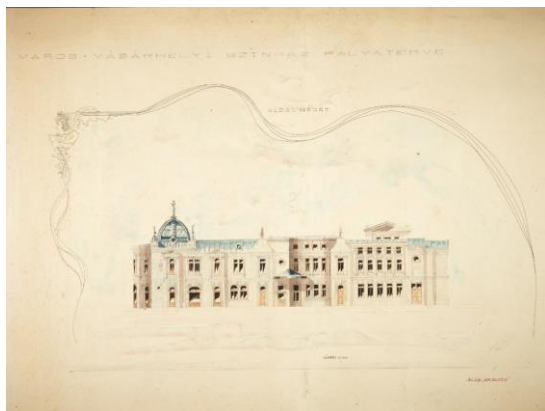
3. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Előre” jeligével, 1900. Hátsó homlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 425. mappa, f. 2.

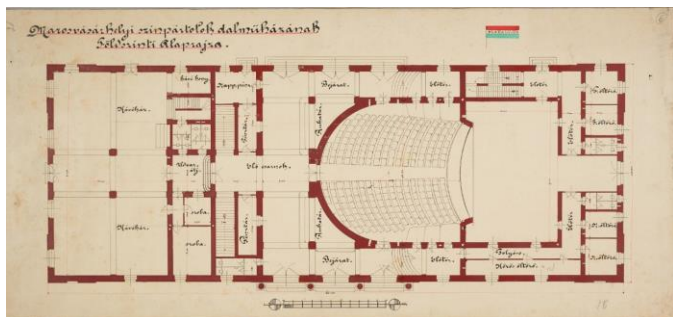
4. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aphrodité” jeligével, 1900. Hosszmetszet. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 428. mappa, f. 3.

5. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aphrodité” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 428. mappa, f. 1.

6. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aphrodité” jeligével, 1900. Oldalhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 428. mappa, f. 2.

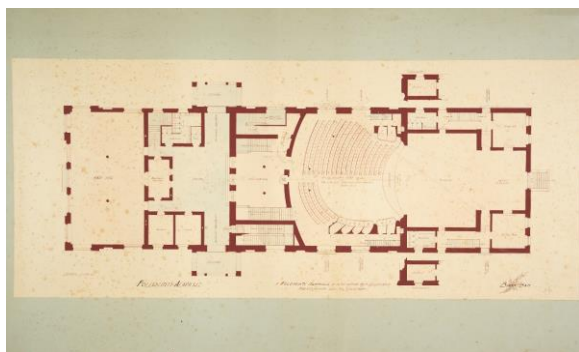
7. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Blaha Lujza” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 426. mappa, f. 6.

8. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Blaha Lujza” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 426. mappa, f. 3.

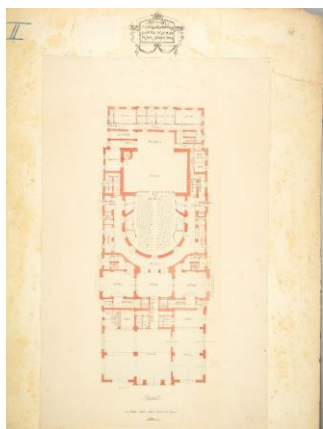
9. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Blaha Lujza” jeligével, 1900. Kávéház felőli homlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 426. mappa, f. 2.

10. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Bánk bán” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 424. mappa, f. 3.

11. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Bánk bán” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 424. mappa, f. 1.

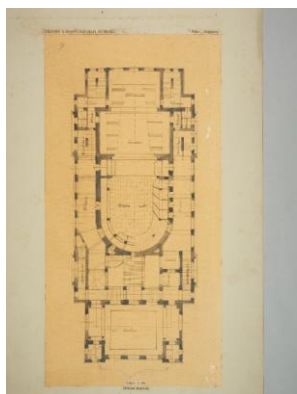
12. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aranyember” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 423. mappa, f. 2.

13. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aranyember” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 423. mappa, f. 5.

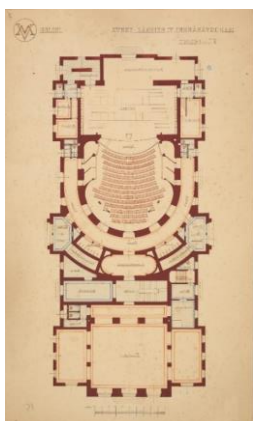
14. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Aranyember” jeligével, 1900. Hátsó homlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 423. mappa, f. 7.

15. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Színpártoló” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 422. mappa, f. 7.

16. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Színpártoló” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 422. mappa, f. 1.

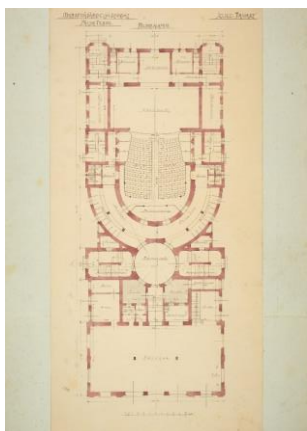
17. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „MV” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 427. mappa, f. 7.

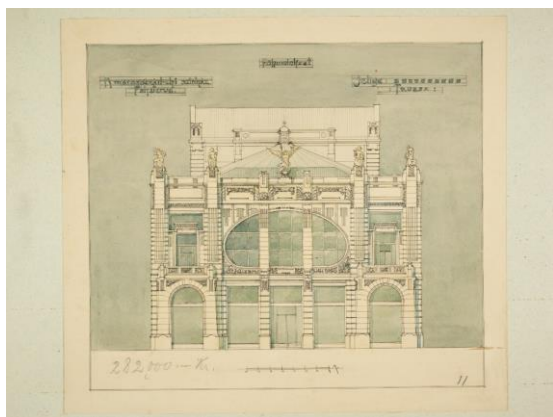
18. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „MV” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 427. mappa, f. 1.

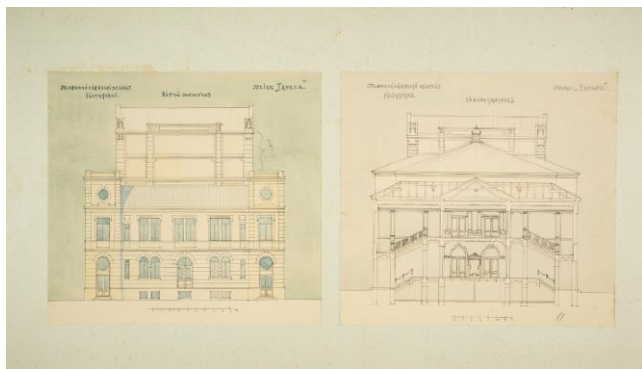
19. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „MV” jeligével, 1900. Hátsó homlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 427. mappa f. 2.

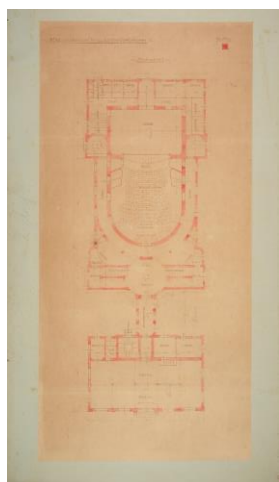
20. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Tavas” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 418. mappa, f. 7.

21. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Tavas” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 418. mappa, f. 1.

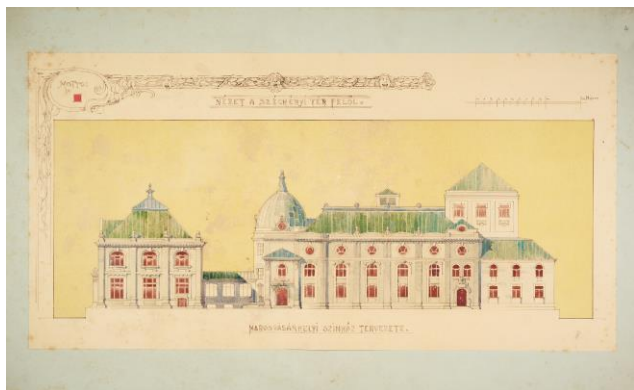
22. kép: Pályaterv Marosvásárhely színházához, „Tavaszi” jeligével, 1900. Hátsó homlokzat és keresztmetszet. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 418. mappa, f. 4.

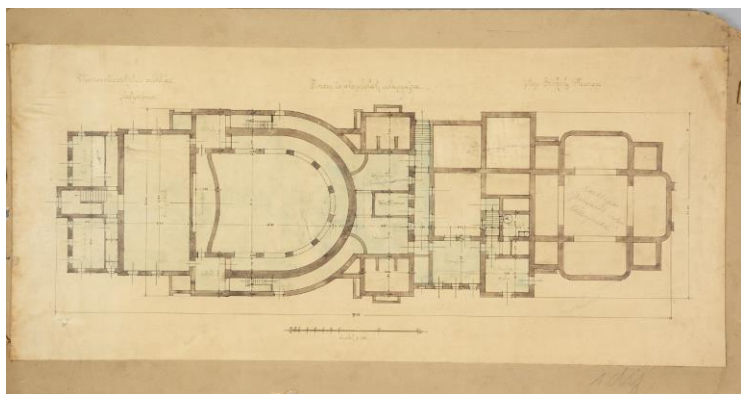
23. kép: Sebestyén Artúr: II. díjas pályaterv Marosvásárhely színházához, „Piros négyzet” jeligével, 1900. Földszint. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 421. mappa, f. 7.

24. kép: Sebestyén Artúr: II. díjas pályaterv Marosvásárhely színházához, „Piros négyzet” jeligével, 1900. Főhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 421. mappa, f. 2.

25. kép: Sebestyén Artúr: II. díjas pályaterv Marosvásárhely színházához, „Piros négyzet” jeligével, 1900. Oldalhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 421. mappa, f. 4.

26. kép: Komor Marcell–Jakab Dezső: I. díjas pályaterv Marosvásárhely színházához, „Székely múzsa” jeligével, 1900. Pincealaprajz. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 429. mappa, f. 2.

27. kép: Komor Marcell–Jakab Dezső: I. díjas pályaterv Marosvásárhely színházához, „Székely múzsa” jeligével, 1900. Oldalhomlokzat. Román Állami Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Műszaki iratok. 429. mappa, f. 1.